

UJEDINJENE NACIJE
CRNA GORA

.....

UJEDINJENE NACIJE

AŽURIRANA ANALIZA STANJA U ZEMLJI

za 2024. godinu

CRNA GORA

Djevojčica i žene razgovaraju oko stola tokom radionice

© UNDP Crna Gora / Radonja Sredanović

SADRŽAJ

■	Uvod	3
■	Izvršni rezime	4
■	Strateški prioritet 1: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine	6
	Šta pokreće ili sputava napredak?	8
	Program “Evropa sad 2”	9
■	Strateški prioritet 2: Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzivnost	11
	Šta pokreće ili sputava napredak?	15
■	Strateški prioritet 3: Socijalna kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava	16
	Šta pokreće ili sputava napredak?	20
	Popis 2023.....	20
■	Strateška razmatranja	24

■	Aneks A: Zajedničko poglavlje zemalja Zapadnog Balkana	26
	Politička ekonomija.....	23
	Demografska otpornost.....	27
	Trgovina i investicije	28
	Ekološka i prekogranična pitanja.....	30
	Zaključci.....	31
■	Aneks B: Grafikoni podataka	32

Zastave Crne Gore i Ujedinjenih nacija

© UN Crna Gora / Miloš Vujović

Uvod

Ovo je treće ažuriranje Opšte analize stanja u zemlji Ujedinjenih nacija (ASZ); analize razvojnog konteksta UN-a.¹ Izvorna ASZ je dala pregled razvojnih izazova Crne Gore u ostvarivanju Ciljeva održivog razvoja. Dva ažuriranja od tada su dala prikaz glavnih promjena u tim izazovima, uključujući i to kako su pandemija COVID-19 i posljedice rata u Ukrajini uticale na Crnu Goru i njenu putanju razvoja. U svim trima analizama istaknuto je kako je Crna Gora lider na Zapadnom Balkanu po mnogim pokazateljima, ali napredak zaostaje u nekim ključnim sektorima gdje je potrebno ubrzanje da bi se ispunila obećanja iz Agende za održivi razvoj 2030.

Ovo je neznatno ažuriranje budući da nije bilo značajnih negativnih šokova u ukupnoj putanji razvoja Crne Gore. U ovom ažuriranju, kao i prethodnim ažuriranjima, sumiraju se ključna pitanja koja su se pojavila tokom protekle godine i napredak postignut u tri strateške prioritete oblasti Okvira saradnje UN-a: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine; Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzija i; Društvena kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava. Ovo izdanje takođe istražuje dvije druge teme, popis stanovništva iz 2023. godine i što ti podaci znače za putanju razvoja Crne Gore i drugi program „Evropa sad“. Informacije sadržane u ovom dokumentu su aktuelne do 31. decembra 2024. godine.

¹ Izvorna ASZ objavljena je 2021. godine, a ažuriranja ASZ sprovedena su 2022. i 2023. godine.

Ovogodišnje ažuriranje ASZ-a uključuje novo zajedničko poglavlje za region Zapadnog Balkana. Ono se može naći u Aneksu A. Izrađeno je u dogovoru sa drugim timovima zemalja UN-a u regionu Zapadnog Balkana. Zajedničko poglavlje istražuje određene faktore koji utiču na region, naime političku ekonomiju, trgovinu i ulaganja, kao i prekogranična pitanja.

Otac sa kćerkom na igralištu, oboje nasmijani

© UNICEF Crna Gora / Duško Miljanić

REZIME

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2024. godinu

Od izvorne ASZ, brojni faktori su imali buran uticaj na svijet i napore da se postignu ciljevi održivog razvoja. U slučaju Crne Gore, posljedice rata u Ukrajini stvorile su društvene i ekonomske poteškoće. Crna Gora je pokazala otpornost na ove izazove i nastavila da bilježi napredak u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, nakon pandemije COVID-19, koja je unazadila napredak za nekoliko godina.

U prethodnoj godini zabilježen je kontinuirani opšti napredak, uz neke oblasti koje zaostaju; slična putanja onoj iz 2023. godine. Ekonomski rast je bio 6,3 odsto u 2023, iako se očekuje da će u 2024. biti umjeren. To je imalo pozitivan uticaj na društvene i ekonomske pokazatelje, prije svega siromaštvo je nastavilo opadajući trend, a pokazatelji tržišta rada su dostigli istorijski pozitivne najviše i najniže vrijednosti u pogledu zaposlenosti, odnosno nezaposlenosti.² Međutim, dok se ti elementi poboljšavaju, druge oblasti su pokazale mali napredak ili vraćanje unazad, kao što su rodna ravnopravnost u prihodima i rezultati u oblasti obrazovanja.

Neke značajne ranjivosti i nejednakosti, i njihovi pokretači, su i dalje prisutni. Rodna ravnopravnost, iako je unaprijeđena u pogledu indikatora radne snage, pokazala je mali napredak u drugim oblastima. Uprkos poboljšanju, podaci o učešću žena na tržištu rada i zaposlenosti i dalje zaostaju za podacima za muškarce. Čini se da je najočigledniji disparitet u pogledu rodne

² Anketa Monstata o radnoj snazi i Anketa o prihodima i uslovima života

Rezime

ravnopravnosti u prihodima. Žene u prosjeku zarađuju manje od svojih muških kolega na sličnim poslovima, uprkos tome što često imaju bolje kvalifikacije.

Dodatni uticaji pandemije COVID-19 postali su jasniji. PISA rezultati za 2022. godinu pokazali su značajan pad tokom pandemije COVID-19. Sličan pad PISA rezultata zabilježen je u zemljama OECD-a. Crna Gora je krenula sa niže osnove od zemalja OECD-a, tako da, iako pad nije bio veći u smislu proporcionalnog pada, ipak je opao na nivoe od prije 2015. godine, odražavajući izgubljeni napredak zbog COVID-a koji će uticati na dugoročni potencijal Crne Gore.

Vlada je najavila drugu fazu programa „Evropa sad“. Program ima i društvene i ekonomske posljedice. On uključuje povećanje minimalne zarade i smanjenje doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje. Za zaposlene sa srednjom stručnom spremom minimalna zarada je povećana sa 450 € na 600 €, a za lica sa visokim obrazovanjem sa 450 € na 800 €. Program je rezultirao povećanjem očekivanih fiskalnih deficita jer će niži doprinosi morati biti nadoknađeni većim poreskim prihodima, koji će se vjerovatno ostvariti od PDV-a.

Crna Gora je sada zatvorila 6 poglavlja pravne tekovine EU. Tri poglavlja su zatvorena u decembru 2024., nakon 7 godina bez zatvaranja poglavlja. Zatvaranje poglavlja pojačava očekivanja da će se Crna Gora pridružiti Evropskoj uniji početkom 2028. godine. Crna Gora je dobila pozitivan IBAR u junu 2024. Pozitivna ocjena o

ispunjenosti privremenih mjerila za poglavlja 23 i 24 o pravosuđu i temeljnim pravima, te pravdi, slobodi i bezbjednosti predstavljala je ključne korake u daljem zatvaranju poglavlja. Ostalo je još 27 poglavlja za zatvaranje do kraja 2026. godine, ako Crna Gora želi da se pridruži EU početkom 2028. Crna Gora ima za cilj da zatvori još 8 poglavlja do kraja 2025. godine, a preostalih 19 do kraja 2026. godine.

Popis je pokazao obim demografske tranzicije Crne Gore. Bilo je nekoliko zapaženih nalaza. Došlo je do značajnog starenja stanovništva, posebno u sjevernim opštinama. U sjevernim opštinama je takođe došlo do značajne migracije, kako u inostranstvo, tako i u Podgoricu i primorske opštine. Na kraju, marginalni porast broja stanovnika potiče od imigracije, odnosno ruskih, ukrajinskih i turskih migranata, bez kojih bi broj stanovnika bio manji nego 2011. godine.

Svi ovi faktori znače da, uprkos napretku, i dalje postoje brojni izazovi koje treba prevazići, posebno stoga što Crna Gora nastoji da pređe posljednju etapu svog procesa pristupanja EU, koji ima mnogo komplementarnosti sa Agendom 2030.

Djevojčica mazi magarca na farmi

Planinsko selo sa šumama i planinskim masivom u pozadini, sjever Crne Gore

© Freepik

Strateški prioritet 1:

Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine

UJEDINJENE NACIJE
Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2024. godinu

Čini se da je klima u Crnoj Gori iz godine u godinu sve toplija. Ljeto je bilo sušnije i toplije nego 2023. godine, kada su postavljeni prethodni rekordi. U julu je prosječna temperatura premašila maksimalni zabilježeni prosjek u 8 od 12, uglavnom sjevernih opština, za koje postoje podaci. Padavine u prvih 8 mjeseci bile su na nivou prosječne godine. Kao rezultat toga, bilo je šumskih požara tokom ljetnjih, sušnijih mjeseci. U Podgorici su ljeti temperature prelazile 45 stepeni Celzijusa. Zima je takođe bila toplija od prosječnih temperatura. U februaru 2024. prosječna temperatura u sedam (uglavnom primorskih i centralnih) opština premašila je prethodni rekord. U septembru 2024. godine bile su poplave u Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori. Iako jačina poplava u Crnoj Gori nije bila tako velika kao u Bosni i Hercegovini, ipak je bilo široko rasprostranjene štete na infrastrukturi i prouzrokovanih poremećaja.³⁴

Zagađenje vazduha i dalje izaziva ozbiljne zdravstvene probleme. Prema UNICEF-ovom Indeksu klimatskih rizika za djecu⁵ od 2022. godine, 99 odsto djece na Zapadnom Balkanu izloženo je zagađenju vazduha, što može uzrokovati teška zdravstvena stanja, poput neuroloških poremećaja i biti faktor koji doprinosi većoj stopi smrtnosti. Pored toga, prema podacima Agencije za zaštitu životne sredine iz 2023. godine, kvalitet vazduha u Crnoj Gori je najniži u opštinama kao što su Bijelo

3 Zavod za hidrometeorologiju i seizmologiju Crne Gore
4 Svjetska banka, jul 2024., Zapadni Balkan 6 Izvještaj o klimatskim promjenama i razvoju
5 Indeks klimatskih rizika za djecu UNICEF-a

Strateški prioritet 1: Inkluzivni ekonomski razvoj i održivost životne sredine

Polje, Nikšić, Pljevlja (gdje se nalazi termoelektrana) i Podgorica. Zbog faktora kao što su veća brzina disanja, slabije razvijena pluća i niža otpornost na štetne čestice, djeca su u mnogo većem riziku od bolesti. Prema podacima Evropske agencije za životnu sredinu, stopa smrtnosti od zagađenja vazduha sitnim česticama PM2,5 u Crnoj Gori je jedna od najviših u Evropi, gdje je stopa prerane smrti (174 smrtna slučaja na 100.000 stanovnika) više od tri puta veća od prosjeka EU.⁶

U septembru 2024. godine zabilježeni su slučajevi Q groznice u Crnoj Gori kod stoke, kao i kod ljudi. Ovo je označilo kontinuiranu osjetljivost Crne Gore na zarazne bolesti. Q groznica je bakterijska infekcija koja se može prenijeti konzumiranjem mlijeka zaražene životinje. Do sredine septembra eutanazirano je oko 66 goveda koja su testirana pozitivno kako bi se spriječilo dalje širenje bolesti. Gubitak stoke procijenjen je na oko 625.000 €. Gubici su posebno pogodili male poljoprivrednike koji nemaju dovoljno sredstava da se nose sa ekonomskim šokovima. Kao odgovor, Vlada je objavila šemu kompenzacije za oštećene poljoprivrednike. Bolest se proširila i na ljude sa 10 slučajeva registrovanih od strane Instituta za javno zdravlje.⁷

Klimatski uslovi su takođe uticali na oslanjanje na termoelektranu (TE), iako je oslanjanje bilo manje nego u 2022. godini. U 2023. godini je i dalje postojalo oslanjanje na TE za 39,1 odsto električne energije u

6 Ukratko o zdravlju: Evropa 2024, OECD
7 Institut za javno zdravlje

Crnoj Gori, dok je ostalih 60,9 odsto dolazilo uglavnom iz hidroelektrana, uz mali procenat iz vjetroelektrana i solarnih elektrana. Crna Gora je takođe izvezla 866,5 GWh električne energije u 2023. godini. U 2022. godini, sušniji uslovi doveli su do povećanog oslanjanja na TE za oko 60 odsto domaće proizvodnje električne energije u Crnoj Gori.⁸

Rast je ublažen u 2024. godini poslije snažnog oporavka nakon pandemije COVID-a. Svjetska banka procjenjuje da će se realni ekonomski rast smanjiti na 3,4 odsto u 2024. godini, nakon što je 2023. iznosio 6,3 odsto. Rast je ublažen nakon slabije turističke sezone sa manjim dolascima stranih turista i noćenja i bez dodatnih priliva ukrajinskih, ruskih i turskih migranata. Potrošnja ostaje glavna pokretačka snaga rasta. Ukupni rast faktorske produktivnosti zapravo nije faktor koji pokreće ovo poboljšanje životnog standarda, slabeći održivost ekonomskog rasta⁹.

Do rasta je došlo uporedo sa stalnim poboljšanjima na tržištu rada. Stope aktivnosti, zaposlenosti i nezaposlenosti su zabilježile poboljšanja, pri čemu su zaposlenost i nezaposlenost dostigli rekordno visoke i niske stope u 2024. godini. To se dogodilo nakon što je Crna Gora dostigla rekordne nivoe u 2023. godini za te indikatore. Čini se da do povećanja zaposlenosti u

2024. godini dolazi u svim privrednim sektorima, ali je kontinuirani rast sektora informacionih i komunikacionih tehnologija (IKT), maloprodaje i ugostiteljstva bio posebno značajan.¹⁰ Migracija radne snage je takođe postala značajna sa rezultatima popisa koji pokazuju da u Crnoj Gori radi nekoliko hiljada ruskih, ukrajinskih i turskih migranata. Ključne institucije i dalje nastoje da se izbore sa ovim brojem slučajeva. Osim ruskih, ukrajinskih i turskih migranata, i dalje postoji mobilnost radne snage unutar regiona Zapadnog Balkana, posebno tokom turističke sezone, kada radnici iz cijelog Zapadnog Balkana prihvataju sezonske poslove vezane za ugostiteljski sektor.

Podaci sada pokazuju da uprkos tome što je 1.500 radnih mjesta dodato javnom sektoru između 2022. i 2023. godine, privatnom sektoru je dodat više od deset puta veći broj u istom periodu. Ovaj povećani rast u privatnom sektoru nastavio se u 2024. godini, dok je zaposlenost u javnom sektoru ostala uglavnom konstantna; dodatnih 5000 radnih mjesta je dodato u privatnom sektoru 2024. godine. Takođe je došlo do povećanja broja preduzeća u stranom vlasništvu od 65 odsto, što odražava priliv turskih, ukrajinskih i ruskih migranata. Ukupan broj preduzeća u stranom vlasništvu iznosio je 14.673 u 2021. i 24.278 u 2023. Procenat onih koji rade u javnom sektoru u odnosu na ukupnu zaposlenost opao je sa 23 odsto na 21,7 odsto, iako se u apsolutnom iznosu povećao između 2022. i 2023. Jedan od glavnih pokretača rasta radnih mjesta u privatnom sek-

⁸ Monstat, Energetski bilans

⁹ Svjetska banka, jesen 2024., Redovni ekonomski izvještaj za zemlje Zapadnog Balkana: Zadržavanje zamaha rasta

¹⁰ Monstat, Anketa o radnoj snazi

Tri žene sjede za stolom tokom radionice na temu društvene kohezije

toru, pored priliva preduzeća u stranom vlasništvu, bio je rast ICT sektora u Crnoj Gori od početka 2022. godine.¹¹

Subnacionalna ekonomska nejednakost se smanjila.

Iako podaci o prihodima nisu dostupni, anketa o radnoj snazi pokazuje kontinuirano poboljšanje u podacima o zaposlenosti, nezaposlenosti i aktivnosti u sjevernom regionu. Nejednakost je i dalje prisutna, ali trend je približavanje sa ostalim regionima jer je tempo rasta zaposlenosti veći u sjevernom nego u primorskim i centralnim regionima koji već premašuju stope zaposlenosti od 50 odsto.¹²

Uprkos nekim aspektima smanjenja rodne neravnopravnosti, istraživanje, objavljeno krajem 2023. godine, pokazalo je da Crna Gora ima najveći rodni jaz u zaradama među zemljama Zapadnog Balkana koje nisu članice EU. Prosječni rodni jaz u zaradama u Crnoj Gori iznosio je 21,6 odsto u 2021. godini, što znači da su žene u prosjeku zarađivale 78,4 centa na svaki euro koji su zarađivali muškarci. Analiza takođe pokazuje da je rodni jaz u zaradama veći za žene na vrhu distribucije zarada i u nekoliko kategorija: radnici u najproduktivnijoj dobi, visokoobrazovani radnici, strani radnici i zaposleni sa ugovorom na određeno vrijeme. Ove razlike u zaradama postoje iako zaposlene žene u Crnoj Gori u prosjeku imaju viši nivo obrazovanja u odnosu na zaposlene muškarce. Ovo pokazuje da se rodni jaz u zaradama ne

¹¹ Vlada Crne Gore, 2024, Broj zaposlenih u javnom sektoru

¹² Monstat, Anketa o radnoj snazi

može objasniti razlikama između muškaraca i žena u pogledu obrazovanja, starosti, sektora, zanimanja ili drugih posmatranih faktora. Umjesto toga, ovo sugerise da je značajan dio rodnog jaza u zaradama posljedica direktne ili indirektno diskriminacije u zaradama¹³

Inflatorni pritisci su se smanjili u 2024. godini, a rast zarada je uveliko nadmašio inflaciju. Prosječna inflacija u 2022. godini iznosila je 13 odsto, a u 2023. 8,7 odsto. U 2024. godini, međugodišnja inflacija je pala na 2,2 odsto u avgustu, što odražava najnižu inflaciju od aprila 2021. Od kraja 2021. godine, indeksirani nivo cijena je porastao za 25 odsto do septembra 2024. (prije programa Evropa sad 2, vidi Okvir 1). Međutim, indeks nominalnih neto zarada u istom periodu je porastao za 60 odsto odražavajući kako je rast zarada nadmašio rast cijena. Oba ova pokretačka faktora doprinijela su širem smanjenju siromaštva i sužavanju nejednakosti. Međutim, Vlada je najavila da će u novoj godini poskupiti struja i voda, što će povećati domaće inflatorne pritiske, a time i troškove života domaćinstava.¹⁴

Crna Gora i dalje ima deficit tekućeg računa iako se smanjio kao procenat BDP-a u odnosu na 2023. Ovim je nastavljen trend posljednjih godina gdje se Crna Gora oslanja na uvoz robe, prije svega na uvoz goriva i hrane.

¹³ STO, 2023, Rodni jaz u zaradama u Crnoj Gori <https://www.ilo.org/publications/gender-pay-gap-montenegro-statistical-update-and-policy-implications>

¹⁴ Monstat, podaci o inflaciji i zaradama

Deficit tekućeg računa i oslanjanje Crne Gore na prihode od turizma kako bi ga nadoknadila, znači da je Crna Gora i dalje ranjiva na spoljne ekonomske šokove. Dok se deficit tekućeg računa kao procenat BDP-a smanjio u 2023. godini zbog rekordne turističke sezone i povećanih ulaznih doznaka, početni podaci iz 2024. godine sugerisu da ljetnja turistička sezona nije dostigla iste rekordne nivoe kao ona iz 2023.¹⁵¹⁶

Nekretnine su i dalje glavna pokretačka snaga stranih direktnih investicija (SDI). U 2022. godini, 39 odsto svih SDI bilo je u obliku ulaganja u nekretnine. U 2023. godini bilo je 54 odsto. U prvih 9 mjeseci 2024. bilo je 49 odsto. SDI su važan izvor stranog prihoda, neophodan da se nadoknadi deficit tekućeg računa. Kontinuirani značaj nekretnina prikazuje kako strane investicije obično nisu u obliku stranih kompanija koje uspostavljaju svoje prisustvo u Crnoj Gori.¹⁷

Sljedeća faza autoputa Bar-Boljare pomjerena je za 2026. godinu. Izgradnja sljedeće dionice autoputa, namijenjena je povezivanju Podgorice sa granicom sa Srbijom. Prva dionica autoputa, 41 kilometar dvostrukog kolovoza od Smokovca do Mateševa, otvorena je u julu 2022. godine. Ostalo je da se izgradi preostalih 128 km za povezivanje Beograda sa Jadranskom obalom u Baru.

¹⁵ Centralna banka Crne Gore, Platni bilans

¹⁶ Monstat, podaci o turizmu

¹⁷ Centralna banka Crne Gore, Platni bilans

Šta pokreće ili sputava napredak?

Veliki dio ekonomske ranjivosti se i dalje objašnjava nediversifikovanim ekonomskom bazom, uprkos rastu u drugim sektorima, izuzev turizma. Ekonomska ranjivost Crne Gore se i dalje manifestuje u unutrašnjim i spoljnim neravnotežama; naime u stalnim fiskalnim deficitima i deficitima tekućeg računa. Fiskalni deficiti i visok dug u odnosu na BDP ograničavaju sposobnost Crne Gore da odgovori na ekonomske šokove, dok njeno oslanjanje na uvoz goriva i hrane znači da i dalje ima veliki deficit tekućeg računa. Mnogo toga se može objasniti fokusiranjem Crne Gore na turizam kao pokretač ekonomskog rasta i ograničenim razvojem drugih sektora, kao što su prerada, poljoprivreda i usluge. Ovo, zauzvrat, ima druge posljedice, kao što je ograničeno otvaranje radnih mjesta više vrijednosti i ograničen razvoj privatnog sektora.

Uprkos poboljšanju životnog standarda, crnogorska privreda se i dalje bori da ga poveća na nivo zemalja članica EU. Očekuje se da će se realne stope ekonomskog rasta ograničiti na oko 3 odsto prema projekcijama Svjetske banke. Svjetska banka procjenjuje da su stope rasta veće od 5 odsto potrebne da bi se ostvarilo približavanje sa standardima EU. Stope rasta teško dostižu potrebni nivo, zbog gore navedenih razloga, odnosno nediversifikovane proizvodne baze, ali i drugih razloga. Kao prvo, privatni sektor je rastao brže od javnog sekto-

ra, ali još uvijek postoji značajan broj državnih preduzeća kojima je potrebna reforma. Kao drugo, mala veličina i konkurentnost Crne Gore ograničavaju njen potencijal da razvija nove sektore, ali i da se takmiči sa drugim tržištima. Konačno, na inflaciju u Crnoj Gori najviše utiču globalni faktori, što znači da povećani globalni inflatorni pritisci snažno utiču na crnogorske potrošače i stvaraju rizike za smanjenje siromaštva ili ograničavaju napore na podizanju životnog standarda.

Jedan od složenijih elemenata za pristupanje Crne Gore biće poglavlje 27 o životnoj sredini. Potreba za postupnim izbacivanjem uglja je samo jedno od ekoloških problema sa kojima se Crna Gora suočava. Postoje i drugi ekološki izazovi koji su donekle izazvani faktorima izvan kontrole Crne Gore. Brojni djelovi zemlje pokazuju visoku izloženost poplavama, zemljotresima i klizištima. Sve je više dokaza da je Crna Gora pogođena klimatskim promjenama. Porast nestabilnijih klimatskih uslova, jedan od znakova klimatskih promjena, predstavlja nešto što je u velikoj mjeri izvan kontrole Crne Gore. Međutim, postoje unutrašnja pitanja koja zahtijevaju pažnju, kao što su zaštita životne sredine (kao što je pitanje isušivanja Plavskog jezera), upravljanje otpadom i biodiverzitet.

Program “Evropa sad 2”

U januaru 2022. godine, Crna Gora je uvela program „Evropa sad” (kasnije nazvan program poreske politike i minimalne zarade) kako bi poboljšala životni standard. Njegov centralni politički alat bilo je povećanje mjesečne minimalne zarade sa 250 eura na 450 eura, zajedno sa drugim mjerama radi nadoknađivanja povećanih troškova za poslodavce. Ove mjere su uključivale:

1. Uvođenje neoporezivog dohotka (poreske olakšice) za bruto zaradu do 700 eura (stopa poreza na dohodak fizičkih lica smanjena je na 0 posto za bruto zaradu do 700 eura);
2. Uvođenje povećane stope poreza na dohodak fizičkih lica od 15 odsto na bruto zaradu veću od 1.000 eura;
3. Ukidanje obaveze plaćanja doprinosa za obavezno zdravstveno osiguranje (ukinute su stope doprinosa koje su naplaćivane i zaposlenom i poslodavcu).

Prvi program “Evropa sad” rezultirao je prilagođavanjem poreskog opterećenja. Ukidanje zdravstvenih doprinosa stajalo je oko 4 odsto BDP-a u prihodima, a prihodi od poreza na dohodak fizičkih lica opali su za oko 1 odsto

BDP-a zbog povećanja neoporezivog dijela zarade na 700 eura mjesečno. Povećanje prihoda od poreza na dobit preduzeća za 0,7 odsto BDP-a u 2023. godini poklopilo se sa progresivnošću sistema poreza na dobit koji je stupio na snagu 2023. godine i djelimično je nadoknadio ove gubitke. Međutim, najveći doprinos ovoj nadoknadi bili su smanjeni rashodi i prihodi od PDV-a od veće lične potrošnje zbog reformi iz 2022. godine i priliva migranata. Prihodi od PDV-a porasli su do 1,5 odsto BDP-a u 2023. godini.¹⁸¹⁹

Analiza koju je objavila Centralna banka Crne Gore ukazuje da je inflatorni uticaj prvog programa „Evropa sad” neubjedljiv. Analitičari osporavaju da je prvi program “Evropa sad” doveo do povećanih inflatornih pritisaka zbog povećane potražnje i potrošnje domaćinstava. Međutim, s povećanim inflatornim pritiscima uzrokovanim povećanjem cijena roba nakon rata u Ukrajini, nije bilo moguće napraviti razliku između faktora koji su pokretali inflaciju.²⁰

¹⁸ Program Evropa sad 2021

¹⁹ Član IV MMF-a 2024

²⁰ Centralna banka Crne Gore, 2023, Radni dokument br. 32 Dijagnostička analiza inflacije u Crnoj Gori

Povećanje minimalne zarade dovelo je do povećanja prosječne zarade. Nekoliko mjeseci nakon uvođenja, inflacija se ubrzava na prosječnih 13 odsto u 2022. godini, uzrokovana posljedicama rata u Ukrajini. Nakon rata u Ukrajini, globalne korporacije su povećale cijene u očekivanju povećanja cijena nafte, gasa i roba. Međutim, njihova očekivanja su nadmašila stvarnost, što je značilo da su profiti uticali na rast cijena više od drugih faktora kao što su zarade. Povećanje zarada više je nego neutralisalo uvećane cijene, što je značilo da su smanjenje siromaštva i životni standard nastavili svoju pozitivnu putanju uprkos povećanim inflatornim pritiscima. U januaru 2024. godine minimalna penzija je povećana na 450 eura, čime je usaglašena sa minimalnom zaradom. Činjenica da su realne zarade porasle nakon povećanih inflatornih pritisaka takođe je doprinijela smanjenju siromaštva u 2022. i 2023. (vidi strateški prioritet 2), iako bi smanjenja bila znatno veća da je inflacija ostala na osnovnom nivou.

U junu 2024. godine, Vlada je najavila drugu fazu programa „Evropa sad” koji je ponovo usmjeren na povećanje minimalne zarade. Politika je stupila na snagu u oktobru 2024. godine. U okviru programa, Vlada je potvrdila svoje namjere da Crna Gora pristupi EU do 2028. godine.

Mjere su uključivale:

1. Povećanje mjesečne minimalne zarade za srednjoškolce sa 450 € na 600 €, za visokoškolce sa 450 € na 800 €. Procijenjeno povećanje prosječne mjesečne zarade na 1.000 eura sa 838 eura u junu.
2. Povećanje penzija između 7 i 8 procenata (ekvivalentno 50-60 €) u prvom kvartalu 2025.
3. Smanjenje doprinosa za penzioni fond za poslodavca na nulu, dok će se doprinosi zaposlenih smanjiti sa 15 na 10 odsto. I pored izmjena u doprinosima neće biti izmjena obračuna penzija i penzije će se finansirati iz državnog budžeta
4. Socijalne politike najavljene su uz nekoliko predviđenih infrastrukturnih projekata, uključujući izgradnju narednih faza autoputa Bar-Boljare od Mateševa do Andrijevice i od Podgorice do Bara.²¹

Jedno od najvećih pitanja u vezi sa programom bilo je kako bi prelazak sa penzijskih doprinosa na doprinose iz opšteg budžeta uticao na ukupnu fiskalnu održivost. Vlada je objavila svoju fiskalnu strategiju 2024-2027 u kojoj je iznesen njen opšti plan fiskalne politike. Reformom se smanjuje poresko opterećenje na rad jer su doprinosi za pen-

²¹ Evropa sad 2, Pokret za Evropu sad, 2024

zijsko i invalidsko osiguranje na teret zaposlenog i poslodavca smanjeni sa ukupno 20,5 odsto na 10 odsto. Cilj je da se poveća neto zarada zaposlenih, a da se istovremeno smanji bruto trošak uplata u fond na teret zarada za poslodavce. Penzijsko i invalidsko osiguranje je finansirano iz doprinosa i drugih prihoda, dok se eventualni deficit za isplatu penzija podmiruje iz državnog budžeta. Međutim, zbog značajnog rasta naplate doprinosa, udio transfera iz budžeta u strukturi finansiranja penzija se konstantno smanjuje. Crna Gora je u decembru 2023. godine odredila starosnu dob za odlazak u penziju za oba pola na 65 godina (ranije je bila 61 godina za žene i 66 za muškarce).²²²³

Fiskalna strategija 2024-2027 potvrdila je da se Vlada oslanja na povećanu privatnu potrošnju kako bi nadoknadila gubitke u penzijskim doprinosima. U periodu od 2024. do 2027. očekuje se povećanje fiskalnog deficita sa 223,3 miliona eura na 268,7 miliona eura, iako u pogledu procenta BDP-a ostaje konstantan sa 3,1 odsto BDP-a u 2024. i 2027. Međutim, predviđeno je da se primarni fiskalni deficit smanji sa 70,9 miliona eura na 20,9 miliona eura između 2024 i 2027., što je ekvivalentno 1,0 do 0,6 odsto BDP-a. Iako

²² Fiskalna strategija 2024-2027

²³ Državni program dostojanstvenog rada 2024-2027

će se i rashodi i prihodi povećati, njihov procenat u BDP-u će opasti. Očekuje se da će se prihodi od doprinosa smanjiti od 2024. godine, zbog ukidanja penzijskih doprinosa od strane poslodavaca. Ovo će biti nadoknađeno povećanjem prihoda od poreza na dodatu vrijednost, uz pretpostavku da će veći raspoloživi prihodi dovesti do povećanja lične potrošnje.²⁴

Zakon o budžetu za 2025. u velikoj mjeri odražava promjene navedene u Fiskalnoj strategiji 2024-2027. Predviđeno je da se fiskalni deficit poveća na 3,6 odsto BDP-a, jer će se penzijski doprinosi smanjiti. U skladu sa budžetom, predviđen je pad doprinosa za penzijsko i invalidsko osiguranje (PIO) sa 560 miliona eura u 2024. na 397 miliona eura u 2025. Uprkos smanjenju doprinosa za PIO, ukupan budžet za socijalnu zaštitu povećan je za 57 miliona eura, a očekuje se da će smanjenje očekivanih doprinosa biti nadoknađeno povećanjem PDV-a. Budžet je pokazao povećanje rashoda za veći broj ministarstava, uključujući ključne sektore kao što su obrazovanje i zdravstveno osiguranje. Očekuje se da će se kapitalni budžet povećati za 40 miliona na 280 miliona eura u 2025. Međutim, povećanjem je uglavnom trebalo da se pokriju veći tekući rashodi

²⁴ Ibid

pošto su troškovi zaposlenih porasli u okviru programa „Evropa sad 2” (sa povećanjem minimalne zarade i povećanjem prosječnih zarada).

Pogoršanje fiskalnog bilansa dovešće do povećanja duga, čineći Crnu Goru podložnijom ekonomskim šokovima i u vrijeme kada se očekuju velike otplate euroobveznica. Prema Svjetskoj banci i Fiskalnoj strategiji 2024-2027 procjenjuje se da će dug Crne Gore u odnosu na BDP rasti, a Fiskalnom strategijom 2024-2027 sugerise se da će porasti iznad 65 odsto u 2025. godini i kasnije. Crna Gora mora izvršiti tri velike otplate svojih euroobveznica 2025., 2027. i 2029. godine u iznosu od 500 miliona eura, 750 miliona eura i 500 miliona eura. Pored toga, Crna Gora će morati da smanji svoj dug u odnosu na BDP ispod 60 odsto i održava fiskalni deficit od 3 odsto da bi ispunila kriterijume iz Mastrohta kako bi se formalno pridružila eurozoni.²⁵ Pored toga, rastući dug u odnosu na BDP i fiskalni deficiti koji prelaze 3 odsto ostaviće Crnu Goru sa malo fiskalnog prostora, čineći je podložnom na dalje ekonomske šokove. Međutim, nema naznaka da će povećani dug biti neodrživ.²⁶

²⁵ Crna Gora se već eurizovala, ali joj ne bi bilo dozvoljeno da se pridruži eurozoni i da ECB odredi kamatne stope dok se ovi kriterijumi ne ispune

²⁶ Fiskalna strategija 2024-2027

Facilitatorka radionice o društvenoj koheziji pomaže dječaku koji učestvuje u radu

UNDP Crna Gora / Nebojša Perkić

Strateški prioritet 2:

Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzija

UJEDINJENE NACIJE

Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2024. godinu

Strateški prioritet 2: Razvoj ljudskog kapitala, smanjenje ranjivosti i socijalna inkluzivnost

Crna Gora je pokazala nagli pad obrazovnih rezultata na osnovu rezultata PISA testiranja zasnovanih na podacima OECD-a koji su objavljeni krajem 2023. Podaci pokazuju kako su tokom pandemije COVID-19 obrazovni rezultati bili lošiji u sve tri ocjenjivane kategorije; matematika, čitanje i nauka.²⁷ To je značilo da crnogorski učenici zaostaju za OECD-ovim prosječnim rezultatima PISA testiranja skoro tri akademske godine. Ovo je takođe usporilo približavanje Crne Gore zemljama članicama EU u smislu obrazovnih rezultata.²⁸

Ovi podaci su uglavnom pratili to iskustvo u zemljama OECD-a nakon pandemije COVID-19. Mnoge zemlje su pokazale sličan pad kao u Crnoj Gori, što odražava da su gubitak sati školovanja, učenje na daljinu i drugi faktori igrali veliku ulogu u smanjenju obrazovnih rezultata. Međutim, Crna Gora je krenula sa niže osnove od zemalja OECD-a, tako da, iako pad nije bio veći u smislu proporcionalnog pada, ipak je opao na nivoe od prije 2015. godine, odražavajući izgubljeni napredak zbog COVID-a koji će uticati na dugoročni potencijal Crne Gore. Prema PISA 2022, procenat crnogorskih učenika koji nisu dostigli osnovni nivo pismenosti u čitanju, nauci i matematici iznosio je čak 52,9, odnosno 54,9 i 59,5 odsto.²⁹ Učenici četvrtih razreda iz Crne Gore su na međunarodnom testiranju pod nazivom Trendovi u međunarodnom istraživanju obrazovnih postignuća

²⁷ OECD, 2023, rezultati PISA 2022, Stanje učenja i jednakosti u obrazovanju.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

iz matematike i prirodnih nauka (TIMSS testiranje) za 2023. godinu, iz matematike i prirodnih nauka postigli 477, odnosno 461 bod, što je bolji rezultat u odnosu na prethodni ciklus TIMSS 2019 (453 boda i iz matematike i iz prirodnih nauka), ali je niži od prosjeka TIMSS-a, koji iznosi 500 bodova. Procenti učenika koji su postigli napredni nivo iz matematike i prirodnih nauka iznosili su 2 odsto, odnosno 1 odsto, dok je osnovni nivo iz tih predmeta postiglo 84 odsto, odnosno 80 odsto. Međutim, 16 odsto, odnosno 20 odsto učenika nije postiglo ni osnovni nivo iz matematike i prirodnih nauka. Učenici u povoljnom položaju su u značajnom procentu nadmašili svoje vršnjake u nepovoljnom položaju.³⁰ U prosjeku u cijelom regionu, jaz u učinku između učenika u povoljnom i nepovoljnom položaju bio je ekvivalentan više od tri godine školovanja u zemljama članicama OECD-a. Ova nejednakost se proteže i izvan akademskog učinka: učenici u povoljnom položaju iskazuju veći osjećaj pripadnosti školi i vjerovatnije je da će za razliku od svojih vršnjaka u nepovoljnom položaju izjaviti da očekuju da završe terciarno obrazovanje.

Sve je više djece koja pohađaju školu, iako ranjive grupe zaostaju za svojim vršnjacima. U 2024. godini u obrazovnom sistemu u Crnoj Gori bilo je oko 120.000 djece. Broj djece upisane u predškolsko obrazovanje porastao je za 3,4 odsto, na 25.932 (12.366 djevojčica i 13.566 dječaka) u 2024. godini. Za romsku djecu bez državljanstva ili koja su u riziku od apatridije, upis je i dalje nesrazmjerno nizak, posebno u predškolskim usta-

³⁰ Obrazovanje u Crnoj Gori – OECD PISA

novama, gdje prepreke uključuju finansijska ograničenja i neadekvatnu ciljanu podršku. Uprkos napretku u posljednjih nekoliko godina, broj romske i egipćanske djece koja pohađaju predškolsko obrazovanje i dalje je nizak u odnosu na druge grupe; svega 291 (155 dječaka, 136 djevojčica). Osnovnu školu pohađa 69.808 učenika; 33.665 djevojčica i 36.143 dječaka, od čega je samo 1.746 (880 dječaka, 866 djevojčica) djece romske i egipćanske nacionalnosti, što je 7 odsto manje u odnosu na prethodnu (2023.) školsku godinu. Kod romske i egipćanske djece u srednjoj školi zabilježen je pad od 16 odsto. Naime, samo 177 djece (104 dječaka, 88 djevojčica) iz romske i egipćanske zajednice pohađalo je srednje obrazovanje.

Kod djece sa invaliditetom evidentni su pozitivni trendovi. U 2024. godini, procenat djece sa invaliditetom koja pohađaju predškolsko obrazovanje povećan je za 27 odsto, a za 15 odsto za djecu koja pohađaju osnovno obrazovanje u odnosu na prethodnu školsku godinu. 26.714 djece (13.677 dječaka, 13.037 djevojčica) sa invaliditetom pohađa srednjoškolsko obrazovanje. Ostvaren je mali napredak u pogledu broja djece sa invaliditetom u srednjoj školi, sa manje od 1 odsto povećanja pohađanja. Međutim, samo 322 (199 dječaka, 123 djevojčice) djece sa invaliditetom pohađa srednju školu. Skoro 6 odsto djece na sva tri nivoa obrazovanja prima materijalni porodični dodatak, a skoro 7 odsto su strani državljani.

Nedostatak pravnog statusa (apatridija) nekih pogoršava isključenost, posebno među Romima i Egipćanima. U Crnoj Gori su 2024. godine 423 osobe

bile u riziku od apatridije, od kojih većina pripada romskoj i egipćanskoj zajednici. Bez pravnog statusa, izloženi su riziku da budu isključeni iz osnovnih usluga kao što su socijalna zaštita, zdravstvena zaštita, obrazovanje i zapošljavanje. Crna Gora je napravila značajan napredak u rješavanju pitanja apatridije kroz zakonodavne i administrativne reforme, uključujući uvođenje postupka utvrđivanja apatridije (SDP) 2018. godine i poboljšanja u registraciji rođenja. Međutim, i dalje postoje izazovi u djelotvornom identifikovanju osoba bez državljanstva, potpunoj implementaciji postupaka registracije rođenja i obezbjeđivanju pristupa crnogorskom državljanstvu.

Zajednice Roma i Egipćana u riziku od apatridije i dalje se susreću sa pravnim i administrativnim preprekama koje ograničavaju njihov pristup temeljnim pravima. Iako je postupak utvrđivanja apatridije ključni mehanizam, on zahtijeva dodatno usklađivanje kako bi se obezbijedio neograničen pristup i spriječili restriktivni kriterijumi podobnosti zasnovani na prebivalištu. Osim toga, nedostaci u digitalnoj infrastrukturi i nedostatak pravne pomoći finansirane od strane države za administrativne postupke dodatno ometaju napore na sprečavanju i rješavanju apatridije.

Na osnovnom i srednjem nivou, romska i egipćanska djeca se takođe suočavaju s poteškoćama u pristupu dodatnoj jezičkoj podršci i prilagođenim resursima za premošćavanje jazova u obrazovanju.³¹ Rješavanje

³¹ UNHCR, 2024, Pregled podataka o pristupu pravima – obrazovanje.

ovih nedostataka zahtijeva proširene kapacitete, održivo finansiranje i ciljane intervencije za ranjive grupe, čime se obezbjeđuje da obrazovni sistemi budu inkluzivni i sposobni da zadovolje različite potrebe. Regulisanje pravnog statusa ostaje ključno trajno rješenje za ovu ranjivu populaciju.

Stope vakcinacije protiv morbila, zauški i rubeole (MMR) kod djece predškolskog uzrasta su i dalje niske, što ih čini podložnijom na infekcije. Konkretno, pokrivenost prvom dozom MMR vakcine opada više od jedne decenije, uz blagi porast u 2022. godini zbog vladine kampanje vakcinacije. Međutim, 2023. godine stope su se ponovo smanjile, na 24 odsto vakcinisanih. Crna Gora je postala zemlja sa najnižom stopom pokrivenosti prvom dozom vakcine u svijetu. Pokrivenost trećom dozom DTP vakcine neznatno je porasla u 2023. u odnosu na 2022. i iznosila je 81 odsto. Međutim, subregionalni dispariteti su veliki. Crna Gora se 2023. godine suočila sa izbijanjem morbila, sa 27 slučajeva oboljelih i proglašenom epidemijom u tri opštine (Budva, Podgorica i Rožaje). Od 27 slučajeva, 18 je bilo među djecom uzrasta do 9 godina.

I dalje postoje nedostaci u pogledu bolničke njege za majke i novorođenčad. U februaru 2024. godine Ministarstvo zdravlja pokrenulo je treću procjenu kvaliteta bolničke njege majki i novorođenčadi. U procjeni je navedeno nekoliko oblasti u kojima Crna Gora treba da poboljša njegu. U većini bolnica ne postoji dovoljan broj jednokrevetnih apartmana namijenjenih za porođaj;

mogućnost aktivnog porođaja uglavnom nije dostupna i zastarjela je, dok štetne prakse i dalje postoje. Pripremljenost za akušerske i neonatalne hitne slučajeve, uključujući neonatalnu reanimaciju, nije dovoljna da zadovolji potencijalne potrebe. Stopa operacija carskim rezom je čak 60 odsto u nekim medicinskim ustanovama. Nacionalne smjernice i protokoli nedostaju ili ih je potrebno ažurirati. Perinatalne revizije se ne sprovode. Osim toga, vođenje kliničke evidencije nije dovoljno da bi se podaci mogli sistematski analizirati i koristiti za razvoj rješenja/preporuka za poboljšanje kvaliteta njege. U procjeni je istaknuto da je potrebno „značajno poboljšanje dimenzija informisanja, komunikacije, savjetovanja, poštovanja dostojanstva, povjerljivosti i privatnosti, kao i izbjegavanja nepotrebnih ili bolnih postupaka“. Ograničenja u pristupu i uključivanju u njegu majki i članova porodice zabilježena su u svim bolnicama. U nekim ustanovama nije dozvoljeno i promovisano prisustvo pratioca na porođaju. Bolesna novorođenčad se odvajaju od majki (u većini porodilišta i na odjeljenju za intenzivnu njegu novorođenčadi). Razdvajanje majke i bebe može dovesti do niske stope ranog početka dojenja.³²

Postoje značajne regionalne nejednakosti u pogledu zdravstvene radne snage za potrebe zdravlja majke i djeteta (MCH), koje utiču na pristupačnost, dostupnost i kvalitet usluga, posebno u oblastima sa nedovoljnom pokrivenošću uslugama. Sveobuhvatnom analizom koju su sproveli UNICEF i crnogorske

³² Ministarstvo zdravlja i UNICEF, 2024, Procjena kvaliteta zdravstvene zaštite novorođenčadi i majki

zdravstvene vlasti ispitani su raspoloživi ljudski resursi u sistemu primarne zdravstvene zaštite. Nedostaje najmanje 24 patronažne sestre (medicinske sestre koje pružaju kućnu njegu), što ukazuje na potrebu povećanja za skoro trećinu trenutno raspoloživog broja medicinskih sestara, te 4 do 13 pedijatrijskih timova kako bi se ispunili nacionalni standardi, što ukazuje na potrebu povećanja postojećih kapaciteta za 20 odsto. Mnogi pedijatri gotovo premašuju svoje kvote za registraciju pacijenata, što rezultira time da doktori za odrasle liječe veći broj djece, što može dovesti do neoptimalnog kvaliteta zdravstvene zaštite na primarnom nivou. Sve starija radna snaga dodatno otežava problem, jer je 11 odsto od 81 pedijatra na nivou primarne zdravstvene zaštite već prešlo starosnu granicu za odlazak u penziju. Trenutno se sistem oslanja na produženje starosne granice za odlazak zdravstvenih radnika u penziju, sa predviđenim nedostatkom od najmanje 20 pedijatara do 2028. godine ako se ne zaposle novi specijalisti.

Istraživanje o ishrani u Crnoj Gori (MONS) iz 2022. godine pokazalo je da je više od 25 odsto žena koje nisu trudne **anemično, što ukazuje na „umjereni“ javnozdravstveni problem, prema kriterijumima SZO.** Skoro 60 odsto žena koje nisu trudne ima nedostatak gvožđa. Kombinovani nedostatak i insuficijencija vitamina D pogađa 43 odsto svih žena, s najvećom prevalencijom kod dojilja (58 odsto). Anemija je zastupljena kod 13 odsto djece uzrasta od 6 do 59 mjeseci, dok više od 40 odsto djece ima nedostatak gvožđa. Konzervativne procjene Analize stanja u oblasti intervencija u ranom djet-

injstvu (ECI) u Crnoj Gori pokazuju da između 10 odsto (3.700) i 15 odsto (5.550) djece uzrasta od 0 do 6 godina godišnje treba ECI usluge, među kojima je identifikovano i zbrinuto tek svako treće do drugo dijete (od 31 odsto do 46 odsto).

Postoji ograničen napredak u socijalnoj i dječjoj zaštiti. Strateški okvir je unaprijeđen jer je u decembru 2024. donesena Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2025-2028 sa Akcionim planom za 2025. godinu. Međutim, službe za podršku djeci, porodicama i žrtvama još uvijek imaju probleme da zadovolje potražnju. Što se tiče deinstitutionalizacije, donesena je prva nacionalna Strategija deinstitutionalizacije 2025-2028 sa Akcionim planom za 2025. godinu, međutim, nije postignut dovoljan napredak za nastavak tranzicije sa institucionalnih na usluge u zajednici i porodici. Centrima za socijalni rad i dalje nedostaje odgovarajući kadar, organizacija i kapaciteti. Zavod za socijalnu i dječju zaštitu nema dovoljno kadrovskih kapaciteta za obezbjeđivanje kvaliteta i stručnog nadzora. Crna Gora će ispuniti mjerilo za Poglavlje 23 (EU IBAR) nakon što, između ostalog: sprovede strategiju deinstitutionalizacije za osobe sa invaliditetom, kao i snažan sistem zaštite djece zasnovan na brizi u zajednici, sa najboljim interesom djeteta kao vodećim principom, uključujući i djecu bez roditeljskog staranja ili djecu sa invaliditetom.

Nastavlja se opadajući trend u pogledu siromaštva, rizika od siromaštva i nejednakosti. Crna Gora je i dalje jedna od najboljih u regionu zemalja Zapadnog Balkana

koje nisu članice EU u pogledu siromaštva.³³ Procijenjeno je da će 2024. iznositi 8,1 odsto, što je pad u odnosu na 8,8 odsto u 2023. godini. To je samo iza Srbije u regionu zemalja Zapadnog Balkana koje nisu članice EU.³⁴ Smanjenje siromaštva odražava kontinuirano povećanje realnih zarada s obzirom da su neto nominalne zarade porasle za 75,8 odsto između decembra 2021. i oktobra 2024. godine, kada je pokrenuta druga faza programa „Evropa sad“. Inflatorni pritisci su se takođe smanjili od svog vrhunca 2022. godine.

Rizik od siromaštva se smanjio, ali sporije od ukupnog siromaštva. To odražava razliku u načinu na koji se mjere ova dva indikatora i što oni predstavljaju, pri čemu je rizik od siromaštva relativna mjera siromaštva, a ne apsolutna mjera. Najnoviji podaci su ujedno i prvi od uvođenja univerzalnog dječjeg dodatka i povećanja minimalne zarade 2022. godine.³⁵ Stopa rizika od siromaštva je neznatno opala za 0,2 procentna poena u 2023. u odnosu na 2022. godinu, sa 20,3 na 20,1 odsto. Na osnovu podataka o prihodima, ograničeno ukupno smanjenje stope rizika od siromaštva najvjerovatnije je rezultat povećanja minimalne zarade koja je podstakla prihode, ali i praga od 60 odsto u odnosu na koji se procjenjuje. Međutim, došlo je do velikog pada teške materijalne i socijalne uskraćenosti, sa 18 na 12,3 odsto, što potencijalno

³³ Mjereno prema višem srednjem dohotku Svjetske banke od 6,85 dolara dnevno prema paritetu kupovne moći iz 2017.

³⁴ Ibid (citirati Redovni ekonomski izvještaj Svjetske banke)

³⁵ Napominjemo da je referentni period za podatke o prihodima iz 2022. godine, dok je za materijalnu uskraćenost 2023. godina.

odražava uticaj povećanja minimalne zarade na smanjenje ekonomske ugroženosti domaćinstava.³⁶

Rizik od siromaštva djece se smanjio, ali sporije nego prethodne godine. U 2023. godini opao je za 1,1 procentni poen u odnosu na 2022. godinu, na 27,3 odsto. U 2022. godini opao je za 2,1 procentni poen u odnosu na 2021. (30,5 odsto). Još je prerano procijeniti učinak univerzalnog dječjeg dodatka koji je prvi put uveden 2021. za roditelje djece do 6 godina, ali je 2022. postao univerzalan za sve roditelje djece do 18 godina. Međutim, treba napomenuti da je stopa rizika od siromaštva za djecu opala ispod 30 odsto po prvi put 2022. godine (28,4 odsto) otkako se vrši njeno mjerenje, a ovo smanjenje korelira s uvođenjem kvazi-univerzalnog dječjeg dodatka u prethodnoj godini. Kada se istražuju kategorije domaćinstava, domaćinstva sa najvećim rizikom od siromaštva u posljednje tri godine, domaćinstva sa troje ili više djece ili jednoroditeljska domaćinstva, zabilježila su ukupno smanjenje stope rizika od siromaštva. Drugi faktor koji otežava mjerenje uticaja univerzalnog dječjeg dodatka je povećanje minimalne zarade, koje se dogodilo iste godine.³⁷

Podnacionalni sastav lica u riziku od siromaštva se takođe promijenio. Stopa rizika od siromaštva opala je u sjevernom regionu, ali je porasla u centralnom i primorskom regionu, što je suprotno od onoga što se

³⁶ Monstat, Anketa o prihodima i životnim uslovima iz 2023.

³⁷ Ibid

obično dešavalo.³⁸ Istorijski gledano, stopa rizika od siromaštva bila je veća u sjevernim i ruralnim područjima i nije počela da se približava sve do 2022. U 2023. stopa rizika od siromaštva u sjevernom regionu konvergirala je brže nego 2022. Ovo je vjerovatno odraz povećanja minimalne zarade što je dovelo do povećanja zarada u cijeloj zemlji, ali je imalo veći disproporcionalni uticaj u sjevernom regionu gdje su zarade bile niže u odnosu na druge regione.³⁹

Gini koeficijent je smanjen što pokazuje da se nejednakost u Crnoj Gori smanjila, iako to nije slučaj za sve grupe. Gini koeficijent smanjen je na 29,4 u 2023., sa 31,5 u 2022. godini. ⁴⁰ Manji Gini koeficijent označava smanjenje nejednakosti. Gini koeficijent Crne Gore jednak je njemačkom iz 2023. Drugi pokazatelji pokazuju da se nejednakost u Crnoj Gori smanjuje. Odnos prihoda koji su ostvarili 20 odsto onih s najvišim prihodima bio je 5,1 puta veći od onog koji su ostvarili 20 odsto onih s najnižim prihodima. Ovo je najniže od kada su podaci počeli da se prikupljaju.⁴¹⁴²

Nezaposlenost mladih i dalje zaostaje za nacionalnom stopom, ali je takođe više sezonalnog karaktera. Nezaposlenost i zaposlenost mladih počeli su da se približavaju odgovarajućim nacionalnim stopama na-

³⁸ Ibid

³⁹ Ibid

⁴⁰ Ibid

⁴¹ Ibid

⁴² Eurostat, Gini koeficijent

kon pandemije COVID-19. U 2024. godini, zaposlenost i nezaposlenost mladih dostigli su istorijski najviše i najniže nivoe od 50,3 odnosno 18,6 odsto u trećem kvartalu 2024. Međutim, sezonalnost zapošljavanja mladih, uglavnom usredsređena oko drugog i trećeg kvartala, ukazuje na to da zapošljavanje mladih više zavisi od ljetnje sezone. Čini se da je zapošljavanje mnogo više sezonsko za kategorije mladih nego za druge kategorije što ukazuje na to da mladi imaju kratkoročna zaposlenja, manje stabilna zaposlenja (vidi Aneks B). Procenat onih koji nisu zaposleni, u procesu obrazovanja ili obuci – NEET - iznosio je: 17,6 odsto za starosnu grupu 15-24, i 20,8 odsto za starosnu grupu 15-29 u 2023. To je smanjenje u odnosu na 2022, kada je iznosio 20 odsto, odnosno 23,2 odsto. ⁴³

Žene i dalje zaostaju za muškarcima u zapošljavanju i učešću u privredi. Nije bilo daljeg ažuriranja indeksa rodne ravnopravnosti ili nejednakosti u Crnoj Gori. Međutim, jedna oblast u kojoj podaci i dokazi pokazuju jaz između muškaraca i žena je anketa o radnoj snazi; iako žene bilježe veću zaposlenost i manju nezaposlenost, one se još uvijek ne približavaju muškarcima u pogledu njihove zaposlenosti i stope učešća. Mlađe žene, posebno one sa samo osnovnim obrazovanjem, imaju najveću stopu nezaposlenosti, što pogoršava njihovu ranjivost na siromaštvo i ekonomsku nestabilnost. Stopa zaposlenosti žena u trećem kvartalu 2024. godine iznosila je 52,7, dok je za muškarce iznosila 62,3. Dugotrajna nezaposlenost nastavlja trend pada, dostižući 8,2 ods-

⁴³ Monstat, Anketa o radnoj snazi

to u drugom kvartalu 2024. u poređenju sa 9,6 odsto u istom kvartalu 2023. Veća je vjerovatnoća da će žene biti dugotrajno nezaposlene u odnosu na muškarce, a pokazatelji tržišta rada mladih odražavaju iste rodne disparitete kao i makro podaci⁴⁴.

Čak i unutar nekih grupa postoji disparitet u pružanju usluga. U analizi koju je sproveo UNHCR istaknuti su nedostaci u pristupu obrazovanju za ukrajinske izbjeglice i osobe bez državljanstva, od kojih su mnogi pripadnici romske i egipćanske zajednice. Regulisanje pravnog statusa osoba u riziku od apatridije, zajedno sa prilagođenom podrškom romskoj i egipćanskoj djeci, ključno je za smanjenje ranjivosti i promovisanje pristupa obrazovanju i široj društvenoj inkluziji.

Integracija ukrajinske djece izbjeglica u obrazovni sistem Crne Gore predstavlja određene izazove.⁴⁵ Većina ukrajinske djece nastavlja onlajn obrazovanje koje obezbjeđuje Ukrajina, a 365 ukrajinske djece izbjeglica upisano je u crnogorske škole, uprkos tome što im je dostupno osnovno obrazovanje.⁴⁶ Ovaj izostanak pohađanja fizičke škole ograničava društvenu interakciju i integraciju s vršnjacima i potencijalno utiče na njihovo mentalno blagostanje i usvajanje jezika.

⁴⁴ Ibid

⁴⁵ UNHCR, 2024, Pregled podataka o pristupu pravima – obrazovanje

⁴⁶ Pod privremenom zaštitom u Crnoj Gori nalazi se 8.615 ukrajinskih izbjeglica.

Pristup zapošljavanju ostaje ključni izazov za izbjeglice, tražioce azila i osobe bez državljanstva u Crnoj Gori. Dok izbjeglice i osobe kojima je odobrena supsidijarna zaštita mogu raditi bez dozvole, odsustvo biometrijske identifikacije za tražioce azila i ograničeno priznavanje stranih kvalifikacija prisiljavaju mnoge na poslove ispod njihovog nivoa vještina.⁴⁷ Jezičke barijere dodatno ograničavaju mogućnosti, posebno za žene i samohrane majke, koje se suočavaju s dodatnim izazovima usklađivanja posla i obaveza pružanja njege. Uprkos ovim preprekama, značajan dio izbjeglica i lica pod privremenom zaštitom izražava interesovanje za preduzetništvo, ali im nedostaje adekvatna podrška za razvoj poslovanja.⁴⁸

Izbjeglice i osobe sa supsidijarnom zaštitom uglavnom imaju pristup beneficijama koje su jednake onima koje imaju građani Crne Gore, iako i dalje postoje nedosljednosti u implementaciji na lokalnom nivou⁴⁹.Prihvatni kapaciteti Crne Gore nisu dovoljni za smještaj migranata koji prolaze kroz Crnu Goru, posebno u Centru za prihvata na Božaju. Osim toga, ranjivost među rizičnim grupama, uključujući djecu bez pratnje i razdvojenu djecu (UASC) i žrtve trgovine ljudima, dodatno otežava napore usmjerene na zaštitu. U 2024. godini, 2.970 osoba pokrenulo je postupak azila, što je pad od 40 odsto u odnosu na 2023. godinu. Prema izvještaji-

⁴⁷ UNHCR, 2024, Pregled podataka o pristupu pravima – zapošljavanje

⁴⁸ Ibid

⁴⁹ UNHCR, 2024, Pregled podataka o socijalnoj zaštiti.

ma Matrice za praćenje raseljavanja IOM-a,⁵⁰ trendovi migracija pokazuju porast broja maloljetnika bez pratnje, dok je ukupni tok migranata i dalje dinamičan. Većina migranata, pretežno iz Egipta, Sirije i Avganistana, prolazi kroz zemlju u roku od nedjelju dana, prvenstveno ulazeći iz Albanije i Srbije i izlazeći prema Bosni i Hercegovini. Uočene su sezonske fluktuacije, sa vrhuncem u martu i aprilu zbog promjena u politici kontrole migracija u susjednim zemljama. Iako je ukupni broj zahtjeva za azil smanjen, broj pojedinaca kojima je odobrena međunarodna zaštita porastao je u posljednje tri godine, pri čemu su Sirijci i Pakistanci najčešće nacionalnosti među podnosiocima zahtjeva, dok su Rusi podnijeli najviše službenih zahtjeva za azil. Lica bez državljanstva i tražioci azila suočavaju se sa ozbiljnim ograničenjima, pri čemu je socijalna pomoć često neadekvatna da zadovolji osnovne potrebe. Djeca u ovim grupama, posebno ona sa invaliditetom ili odvojena od roditelja, izložena su većem riziku od isključenja iz osnovnih usluga socijalne zaštite. Nedostatak pravnog statusa ostaje glavni izazov u podsticanju inkluzije i pristupa socijalnoj zaštiti.

Crna Gora je u 2023. godini imala jednu od najvećih stopa smrtnosti u saobraćaju u regionu. Značajno je premašila stope Slovenije, Srbije, Hrvatske, Sjeverne Makedonije i prosjek EU.⁵¹ U 2023. godini 78 osoba je

izgubilo život u saobraćajnim nesrećama, što predstavlja povećanje od 41,7 odsto u odnosu na 2021.⁵² Iako je Crna Gora nedavno donijela novu Strategiju poboljšanja bezbjednosti u drumskom saobraćaju (2024-2030), dvogodišnje kašnjenje u njenom usvajanju usporilo je napredak.

Uprkos niskoj prevalenciji HIV-a (0,1 odsto u 2023.), nekoliko grupa je i dalje izloženo riziku. To uključuje muškarce koji imaju seksualne odnose sa muškarcima (MSM), osobe koje koriste narkotike (PUD) i seksualne radnice (SW). Dok je prevalencija HIV-a među MSM izrazito visoka (12,5 odsto), stope među PUD (0,5 odsto) i SW (0,9 odsto) su i dalje niske. Primarni način prenosa (84 odsto) je seksualni kontakt, pri čemu MSM čine većinu slučajeva (56 odsto). Rizična ponašanja poput nedosljedne upotrebe kondoma i dalje su prisutna. Ograničene stope testiranja na HIV (11/1000 stanovnika) i zakonske prepreke za usluge koje pružaju nevladine organizacije pogoršavaju ovaj izazov, pri čemu je dijagnoza u kasnoj fazi uobičajena. Aktivnosti prevencije i socijalne podrške uveliko se oslanjaju na finansiranje donatora i nevladine organizacije, bez namjenskog državnog budžeta za programe HIV-a.

Što pokreće ili sputava napredak?

Nejednakost i ranjivost i dalje postoje zbog brojnih povezanih i unakrsnih faktora. Jedan od glavnih faktora je nejednaka osnova ekonomske proizvodnje i mehanizama socijalne pomoći koji doprinose rodnoj i podnacionalnoj nejednakosti, što se ogleda u stalnim disparitetima u pogledu prihoda i mogućnosti. Međutim, postojeane kulturne i društvene norme mogu imati značajan uticaj. I kapacitet institucija da mogu pružiti ključne usluge, kao što su obrazovanje i zdravstvena zaštita.

Čak i uz napredak postignut u pristupanju EU, Crna Gora i dalje zaostaje za prosjekom EU po nekoliko ključnih indikatora. Crna Gora ima ocjenu indeksa humanog razvoja koja je klasifikovana kao veoma visoka i bolje je rangirana od nekih zemalja članica EU. Međutim, rizik od siromaštva i rizik od siromaštva djece i dalje su veći od prosjeka EU. Prema EU-SILC 2023, 16,2 odsto ljudi je bilo u riziku od siromaštva u EU u poređenju sa 20,1 odsto u Crnoj Gori. Stopa rizika od siromaštva među djecom u EU u 2023. godini iznosila je 24,8 odsto u poređenju sa 27,3 odsto u Crnoj Gori. I drugi obrazovni i zdravstveni pokazatelji zaostaju za zemljama članicama EU. PISA rezultati nakon pandemije COVID-19 pokazuju koliko je približavanja još potrebno da bi Crna Gora bila u rangui sa prosjekom EU u pogledu životnog standarda.

⁵⁰ <https://dtm.iom.int/montenegro>.

⁵¹ https://cdn.who.int/media/docs/default-source/country-profiles/road-safety/road-safety-2023-mne.pdf?sfvrsn=8f28b97_3&download=true <https://data.who.int/indicators/i/B9D9E6A/D6176E2>

⁵² Monstat- Godišnja statistika saobraćaja, skladištenja i veza – 2021. godine; Godišnja statistika saobraćaja, skladištenja i veza – 2023. godine.

Nasmijana djevojka pravi selfi fotografiju, sa grupom mladih ljudi iza nje

© UNDP Crna Gora / Duško Miljanić

Strateški prioritet 3:

Socijalna kohezija, upravljanje usmjereno na ljude, vladavina prava i ljudska prava

Pravni, strateški i institucionalni okvir za zaštitu i unapređenje ljudskih prava je ojačan, iako su neki ključni zakoni ostali u nacrtu, a i dalje postoje izazovi u implementaciji zakona i strategija. U junu je na snagu stupio sveobuhvatni medijski zakonodavni paket, uključujući novi Zakon o medijima, novi Zakon o audio-vizuelnim i medijskim uslugama i novi Zakon o Nacionalnom javnom emiteru RTCG. On garantuje slobodu izražavanja štampanih medija i zabranjuje medijima da šire, podstiču ili opravdavaju nasilje, mržnju ili diskriminaciju, kako na mreži, tako i izvan nje, uz istovremeno sprovođenje transparentnosti vlasništva nad medijima i pružanje podrške samoregulatornim mehanizmima u cilju unapređenja etičkih i profesionalnih standarda. Novi zakon o zabrani diskriminacije još je bio u izradi do kraja godine. Nacrt zakona o pravnom prepoznavanju rodnog identiteta na osnovu samoodređenja, koji je predviđen za usvajanje do kraja 2024. godine, nije bio stavljen na raspravu u Vladi. Ovo se desilo uprkos tome što su brojne organizacije i pojedinci izrazili podršku nacrtu zakona, kao i preporukama za usvajanje zakona iz različitih mehanizama UN za ljudska prava datih 2024. godine i prije toga. Zahtijevanje sterilizacije da bi osoba promijenila svoju rodnu oznaku, kao što je praksa u Crnoj Gori, predstavlja kršenje međunarodnih i evropskih standarda ljudskih prava, pa čak može predstavljati i torturu.⁵³ Nova petogodišnja Strategija za unapređenje kvaliteta života LGBTIQ osoba donesena je 2024. godine, sa dvogodišnjim akcionim planom koji je uključivao i donošenje

⁵³ Vidi na primjer: OHCHR, A/HRC/29/23, par. 79(i), CESCR, E/C.12/GC/22 (2016), par. 58 i IE SOGI, A/73/152 (2018).

nacrta zakona. Nije bilo napretka u donošenju izmjena i dopuna podzakonskih akata potrebnih za obezbjeđivanje adekvatne implementacije Zakona o životnom partnerstvu lica istog pola iz 2020. godine. Vlada je u julu usvojila petogodišnju Strategiju manjinske politike sa dvogodišnjim Akcionim planom.

Procjenom implementacije Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2022-2027 koju su podržale UN ustanovljeno je da je sprovođenje Akcionog plana za period 2022-2023 bilo ograničeno. U evaluaciji su kao prepreke implementaciji navedeni ukidanje resornog direktorata u Ministarstvu, nepostojanje mehanizma koordinacije za praćenje implementacije strategije, česte promjene vlasti i sajber napad 2022. godine. Pod rukovodstvom Direktorata za zaštitu i jednakost lica sa invaliditetom pri Ministarstvu za ljudska i manjinska prava osmišljen je novi dvogodišnji akcioni plan koji je ponovo uspostavljen početkom 2024.⁵⁴

Do kraja 2024. godine, široka radna grupa pripremila je prednacrt novog zakona o Zaštitniku ljudskih prava i sloboda. Zakon bi trebalo da instituciju koja sada ima akreditaciju B-statusa uskladi sa Pariškim principima UN-a koji se odnose na status nacionalnih institucija, te ojača nezavisnost i djelotvornost institucije. Nezavisni monitoring mehanizam (IMM) sastavljen od Zaštitnika i deset organizacija lica sa invaliditetom, osnovan 2023.

⁵⁴ <https://www.gov.me/dokumenta/85c7306c-5dfc-4396-8f27-fdd4c4ceb264>

godine, objavio je sredinom 2024. svoj prvi sveobuhvatni izvještaj o nalazima monitoringa, uključujući posjete sedam opština, i predstavio ga Skupštini na Međunarodni dan lica sa invaliditetom. Na osnovu identifikovanih nedostataka, IMM je dao preporuke u nizu oblasti, uključujući socijalnu i dječju zaštitu, pravnu sposobnost, rad, zdravstvo, obrazovanje, učešće i podatke.⁵⁵

Ostvaren je napredak u tranzicionoj pravdi, iako oipipljivi rezultati tek treba da se postignu. Vrhovno državno tužilaštvo Crne Gore je potpisalo Sporazum o razumijevanju i saradnji u oblasti podrške svjedocima, oštećenima i žrtvama u krivičnim postupcima za ratne zločine sa Bosnom i Hercegovinom.⁵⁶ Takođe, isti sporazum je potpisan i sa Tužilaštvom za ratne zločine u Srbiji, početkom decembra 2024. godine.⁵⁷ Pored toga, u junu je na snagu stupila izmjena Zakona o krivičnom postupku kojom se crnogorskom sudu dozvoljava korišćenje dokaza o ratnim zločinima koje su pribavili međunarodni krivični sudovi. Vrhovno državno tužilaštvo je takođe u junu usvojilo novu strategiju istrage ratnih zločina sa dvogodišnjim akcionim planom.⁵⁸ Strategija uključuje radnje na reviziji predmeta koji su već pravosnažno okončani, s ciljem identifikacije novih optuženih i činjenica, te sagledavanja svih oblika odgovornosti.⁵⁹ Među-

tim, do danas u Crnoj Gori niko nije procesuiran po komandnoj odgovornosti, dok je u prethodnim slučajevima izražena zabrinutost da su napravljene pravne greške u primjeni međunarodnog humanitarnog prava.⁶⁰

Ostvarena je dobra saradnja između Tužilaštva Međunarodnog rezidualnog mehanizma za krivične sudove tribunala u Hagu i Specijalnog državnog tužilaštva (SDT) u Crnoj Gori nadležnog za ratne zločine. Tužilaštvo je predalo dokaze o ratnim zločinima, a dvije institucije uspostavile su zajedničku radnu grupu za pokretanje neophodnih istraga.⁶¹ Dvanaest novih slučajeva ratnih zločina je bilo pod istragom u 2024.⁶² Činilo se da je napredak u predmetima koji su u toku spor, a jedini predmet koji se vodi od 2022. godine čeka završetak do 2024. Optuženi je pušten na slobodu u oktobru, nakon što je njegov preventivni pritvor dostigao zakonom propisani maksimum od tri godine. Jedna nova optužnica podignuta je u junu 2024. Nije postignut napredak u rasvjetljavanju gdje se nalazi 51 osoba iz Crne Gore koja je nestala tokom ratova 1990-ih u regionu. Civilno društvo, dijelom uz podršku UN-a, nastavilo je da predvodi napore u pružanju pravne podrške žrtvama i obilježavanju sjećanja, uz uključivanje mladih.

⁵⁵ https://www.ombudsman.co.me/docs/1730899415_ombudsman%20izvjestaj11.pdf

⁵⁶ <https://sudovi.me/vrdt/sadrzaj/5MPM>

⁵⁷ <https://sudovi.me/vrdt/sadrzaj/6xoQ>

⁵⁸ <https://tuzilastvo.me/vrdt/sadrzaj/6QaL>

⁵⁹ <https://tuzilastvo.me/vrdt/sadrzaj/EDgp>

⁶⁰ See for instance, EC progress report, 2020.

⁶¹ <https://www.irmct.org/en/news/chief-prosecutor-serge-brammertz-meets-officials-montenegro>.

⁶² EU progress report, October 2024. EU Izvještaj o napretku, oktobar 2024.

Crna Gora je glasala za podršku rezoluciji UN iz maja 2024. godine da se 11. jul proglasi Međunarodnim danom sjećanja na genocid u Srebrenici 1995. godine. Lideri dviju političkih stranaka, koji negiraju genocid u Srebrenici i koji su kritikovali glasanje Crne Gore na Generalnoj skupštini UN, naknadno su predložili skupštinsku rezoluciju kojom se osuđuje genocid nad Srbima, Jevrejima, Romima i drugim nacionalnim grupama, u Jasenovcu (Hrvatska), Mauthausenu (Austrija) i Dahauu (Njemačka) u Drugom svjetskom ratu. Iako je opozicija bojkotovala glasanje, rezolucija je usvojena 28. juna. Hrvatska je oštro odgovorila, proglasivši predlagачe rezolucije i potpredsjednika Vlade koji je glasao za rezoluciju, personom non-grata u julu mjesecu, a u decembru blokirajući zatvaranje četvrtog poglavlja pravne tekovine EU, 31 koje se bavi spoljnom, bezbjednosnom i odbrambenom politikom. Članovi civilnog društva kritikovali su rezoluciju o Jasenovcu, ocijenivši je nepotrebnom⁶³, te su se u otvorenom pismu hrvatskoj javnosti ogradili od rezolucije.⁶⁴

Komitet za eliminaciju diskriminacije žena (Komitet CEDAW) je u maju pregledao Crnu Goru i konstatovao da kultura rodne neravnopravnosti i dalje postoji u crnogorskom društvu zbog duboko ukorijenjenih patrijarhalnih stavova i odgovarajućih rodni uloga i stereotipa. Komitet je pozdravio donošenje zakona i

⁶³ [www.hraction.org/2024/12/10/international-human-rights-day-in-montenegro-2/?lang=en](http://www.hrraction.org/2024/12/10/international-human-rights-day-in-montenegro-2/?lang=en)

⁶⁴ <https://n1info.hr/english/news/montenegrin-intellectuals-distance-themselves-from-jasenovac-resolution/>

napore na jačanju institucionalnog i političkog okvira o rodnoj ravnopravnosti od posljednjeg pregleda Komiteta 2017. godine. Komitet je istakao visoku učestalost i prihvatanje rodno zasnovanog nasilja u Crnoj Gori i izloženost nasilju žena na selu. Izražena je zabrinutost zbog kontinuirane prakse dječijih brakova, posebno u zajednicama Roma i Egipćana, kao i zbog blagih kazni za rodno zasnovano nasilje. Komitet je utvrdio da se žene sa invaliditetom suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije u pristupu pravdi, obrazovanju, zapošljavanju i zdravstvenoj zaštiti. Komitet je konstatovao nepostojanje privremenih posebnih mjera, osim izbornih kvota – a čak su i one preniske i ne poštuju se uvijek – kako bi se osigurala suštinska ravnopravnost muškaraca i žena u zemlji. Komitet je dao niz preporuka, uključujući kriminalizaciju femicida, efikasne istrage i sankcionisanje rodno zasnovanog nasilja, obezbjeđivanje jednakosti između žena i muškaraca u javnom i političkom životu, te povećanje ljudskih i finansijskih resursa u nacionalnim strukturama za rodnu ravnopravnost.⁶⁵

Ministarstvo unutrašnjih poslova je u julu 2024. objavilo analizu kojom je utvrđen „trend rasta svih oblika nasilja“. Samo u 2024. godini prijavljeno je 370 slučajeva nasilja u porodici. Dok bi ukupan broj stvarnih slučajeva nasilja mogao rasti, nije moguće u potpunosti utvrditi da li povećanje broja prijava znači da postoji stvarni porast broja slučajeva u Crnoj Gori. U prošlosti su visoka tolerancija i prihvatanje nasilja bili ključni

⁶⁵ CEDAW/C/MNE/CO/3, Završna razmatranja o Trećem periodičnom izvještaju Crne Gore.

izazov; veći broj prijavljenih slučajeva može biti znak da se prihvatanje i tolerancija nasilja smanjuje, ili da raste povjerenje u policiju koja rješava slučajeve.⁶⁶ U cilju poboljšanja odgovora države na slučajeve nasilja, Vrhovni državni tužilac je u oktobru izdao obavezujuće uputstvo za postupanje u predmetima nasilja u porodici, a u decembru 2024. donesena je Strategija za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2025-2029 i Akcioni plan za 2025. godinu.⁶⁷ Međutim, 2024. godine Crna Gora je bila jedina zemlja Zapadnog Balkana koja je zabilježila pad stope femicida od 2022. do 2023. (sa 1,96 na 0,3 slučaja na 100.000 žena). Nasuprot tome, Hrvatska, Albanija i Sjeverna Makedonija prijavile su porast slučajeva femicida u istom periodu.

Uprkos napretku u identifikaciji i krivičnom gonjenju žrtava, crnogorske institucije ulažu napore da se suoče s ovim problemom. U 2024. godini identifikovano je 28 žrtava, što je porast sa 18 u 2023. Iako se broj identifikovanih žrtava povećao, posebno među ženama i djecom, lokalne strategije se rijetko direktno bave trgovinom ljudima, ostavljajući opštine zavisnim od nacionalnih resursa za identifikaciju, koordinaciju i podršku

⁶⁶ Ministarstvo unutrašnjih poslova, 2024, Sektorska analiza – nasilje u porodici.

⁶⁷ chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://tuzilastvo.me/static//vrdt/doc/UPUTSTVO_za_postupanje_drzavnih_tuzilastava_u_slucajevima_nasilja_u_porodici_ili_porodicnoj_zajednici.pdf.

žrtvama, ali ovi mehanizmi su često nedovoljni⁶⁸. Regrutovanje putem interneta predstavlja rizik u nastajanju, koji zahtijeva poboljšane mehanizme za identifikaciju žrtava. Otkrivanje trgovine radnom snagom i dalje je na niskom nivou; inspektorima rada nedostaju obuka i resursi za efikasno identifikovanje indikatora trgovine ljudima, a saradnja između inspektora rada i drugih sektora, posebno organa za sprovođenje zakona, i dalje je ograničena i nedosljedna. Podrškom žrtvama ulažu se naponi da se zadovolji potražnja, sa samo jednim skloništem nevladine organizacije koje je dostupno za 3 odrasle žene i bez specijalizovanih ustanova za muškarce žrtve nasilja.

Govor mržnje i narativi koji izazivaju podjele su nastavljani. CEDAW Komitet je konstatovao porast govora mržnje, kao i rodno zasnovanog nasilja, nad ženama u politici i javnom životu posljednjih godina. Pozvao je na usvajanje kodeksa ponašanja od strane političkih stranaka radi promovisanja rodne ravnopravnosti i na odgovornost kompanija društvenih medija za sadržaj koji proizvode njihovi korisnici, a koji je diskriminišućeg karaktera.⁶⁹ Evropska komisija je takođe izvijestila o „rastućem desničarskom ekstremističkom sadržaju na internetu, govoru mržnje i dezinformacijama, pogoršanim ruskim agresorskim ratom u Ukrajini i ratom u Gazi”.⁷⁰

⁶⁸ Međunarodna organizacija za migracije (IOM) (2024). Analiza kapaciteta lokalnog odgovora na trgovinu ljudima u Crnoj Gori. IOM, Crna Gora.

⁶⁹ CEDAW/C/MNE/CO/3, Zaključna zapažanja o trećem periodičnom izvještaju Crne Gore.

⁷⁰ Izvještaj EK o napretku Crne Gore, 2024.

Govor mržnje nastavio je da utiče na LGBTI zajednicu, a NVO LGBT Forum Progres je 2024. godine podnijela vlastima više od 140 slučajeva govora mržnje, uglavnom na internetu, uz napomenu da se u većini slučajeva izriču samo novčane kazne.⁷¹

Sprovođenje postupaka po mjeri djeteta u krivičnim sudskim predmetima za djecu je neujednačeno. Postoji ograničena specijalizacija stručnjaka koji rade s maloljetnim prestupnicima, djecom žrtvama i svjedocima zločina, uključujući obezbjeđivanje okruženja prilagođenog djeci tokom postupka. Osim toga, često se ne uzima u obzir mišljenje i učešće djece u građansko-pravnim i porodično-pravnim sudskim i prekršajnim postupcima. Povrh toga, izmjene i dopune Zakona o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku, koje bi trebalo da garantuju bolju zaštitu djece u krivičnom postupku i definišu dijete prema preporukama Komiteta za prava djeteta, čekale su na usvajanje krajem 2024. godine. Međutim, izmjene i dopune Zakona o pravnoj pomoći koje su donesene u decembru 2024. predviđaju veći opseg grupa djece koja imaju pravo na besplatnu pravnu pomoć bez obzira na njihovu finansijsku situaciju, uključujući djecu koja su pokrenula postupak za zaštitu prava djeteta u skladu sa odredbama zakona kojim se uređuju porodični odnosi. Završnim mjerilima za Poglavlje 23 (EU IBAR) Crna Gora se poziva da „pojača napore na zaštiti ljudskih i socijalnih prava djeteta, uključujući punu primjenu evropskih i međunarodnih standarda i preporuka, borbu protiv nasilja nad djecom i

⁷¹ <https://lgbtprogres.me/publikacije/tragovima-mrznje/>.

obezbjeđivanje snažnog sistema zaštite djece, zasnovanog na brizi u zajednici i najboljem interesu djeteta kao vodećem principu, što uključuje i djecu bez roditeljskog staranja, djecu sa invaliditetom ili u dodiru sa zakonom.”

Crna Gora je zatvorila tri poglavlja pravne tekovine EU u decembru 2024. godine. Crna Gora je dobila pozitivnu ocjenu o EU IBAR-u, što odražava poboljšanja u upravljanju i što je otvorilo mogućnost zatvaranja ovih poglavlja. Pozitivna ocjena u pogledu ispunjenosti privremenih mjerila u poglavljima 23 i 24, dobijena u junu 2024. godine, rezultirala je time da je Crna Gora dobila konačna mjerila za poglavlja 23 (Pravosuđe i temeljna prava) i 24 (Pravda, sloboda i bezbjednost). Crna Gora je dobila podršku svih država članica EU, ali i poruku da „završna faza pregovora zahtijeva stalni fokus i istu dozu posvećenosti reformama”. Pozitivna ocjena uslijedila je nakon imenovanja ključnih pozicija u pravosuđu i tužilaštvu, usvajanja strategija (o reformi pravosuđa, suzbijanju korupcije i ratnih zločina), te izmjena i dopuna zakona i zakonskih propisa (koje se odnose na pravosuđe, medije i borbu protiv korupcije).⁷² U decembru 2024. Crna Gora je zatvorila poglavlja 7, 10 i 20, o pravu intelektualne svojine, informacionom društvu i medijima, odnosno preduzetničkoj i industrijskoj politici. Ambicija Vlade Crne Gore je da zatvori preostalih 26 poglavlja do kraja 2026. godine. To bi omogućilo da se Crna Gora pridruži EU početkom 2028. godine.

⁷² Delegacija EU, jun 2024.

Politička stabilnost je uglavnom održana bez promjena u Vladi nakon dva glasanja o nepovjerenju 2022. i predsjedničkih i prijevremenih parlamentarnih izbora 2023., iako je bilo zabrinjavajućih dešavanja.

Izglasano je nepovjerenje gradonačelniku Podgorice što je dovelo do prijevremenih lokalnih izbora u septembru 2024. godine. Izglasavanje nepovjerenja uslijedilo je nakon što je predsjednik napustio vladajući Pokret Evropa sad kako bi formirao svoju političku platformu. Do kraja decembra, u Podgorici je izabrana nova opštinska vlast. Vlada Crne Gore je rekonstruisana u julu 2024. Nije bilo napretka u izornoj reformi. Zbog nezadovoljstva političke opozicije odlukom Skupštine u vezi sa Ustavnim sudom (vidi dolje), opozicija je do kraja godine bojkotovala skupštinski odbor koji je trebalo da se bavi reformom. Stoga, ne postoji inicijativa da se snizi prag za Rome i Egipćane kako bi se osigurala njihova zastupljenost u Skupštini, kao što je to slučaj za druge manjine. Bojkot je uticao i na državni budžet za 2025. godinu, koji nije mogao biti usvojen do kraja godine.

Skupština je 17. decembra donijela odluku kojom je penzionisan jedan sudija Ustavnog suda. Do toga je došlo uprkos snažnom protivljenju nekoliko političkih stranaka, koje su tvrdile da nisu ispoštovane zakonske procedure i da je prekršen Ustav. EU je izrazila zabrinutost zbog odluke o prestanku funkcije sutkinji i pozvala sve institucije da se pridržavaju vladavine prava i poštu-

ju Ustav.⁷³ Odluka Skupštine rezultirala je bojkotom opozicije aspekata rada Skupštine, uključujući i izbornu reformu.

Efikasnost i djelotvornost pravosuđa se naizgled pogoršala i još uvijek zaostaje za standardima EU.

Ovo se obično manifestuje u sposobnosti pravosuđa da se nosi sa brojem predmeta. Broj neriješenih predmeta se povećao, što je rezultiralo produženim pritvorom određenih lica prije suđenja. Do kraja 2023. broj slučajeva starijih od 3 godine porastao je za 20 odsto. Prosječno vrijeme rješavanja predmeta se povećalo na 309 dana (2022.: 238 dana) u 2023. godini. Vrijeme rješavanja predmeta Upravnog suda dodatno se povećalo na 1.411 dana (2022.: 1.158). Ova povećanja odražavaju borbu pravosuđa da efikasno i djelotvorno upravlja predmetima. Jedna od pokretačkih sila ovih borbi je jednostavno nedovoljan broj kvalifikovanih stručnjaka za popunjavanje ključnih pozicija.⁷⁴

Specijalna izjaviteljka za nezavisnost sudija i advokata predstavila je Savjetu za ljudska prava u junu 2024. godine izvještaj o svojoj posjeti Crnoj Gori u junu 2023. godine. Ona je istakla značajan napredak u reformi institucionalnog i zakonodavnog okvira Crne Gore, kao i značajan napredak u borbi protiv korupcije i

⁷³ <https://en.vijesti.me/news-b/politika/737775/mercije-eu-is-worried-about-the-assembly%27s-decision-to-state-the-termination-of-djuranovic%27s-position>.

⁷⁴ Council of Europe, CEPEJ Montenegro report 2024 Savjet Evrope, Izvještaj CEPEJ Crne Gore 2024

organizovanog kriminala. Specijalna izjaviteljka je izrazila zabrinutost zbog napada političara na pravosuđe, pravnih praznina u obezbjeđivanju nezavisnosti sudova i autonomije tužilaštva, izazova u funkcionisanju i Sudskog i Tužilačkog savjeta, neadekvatnih radnih uslova za osobe na pravosudnim funkcijama, slučajeva napada na advokate i ograničenog pristupa pravdi za pripadnike diskriminiranih grupa, uključujući žene, žrtve rodno zasnovanog nasilja i lica sa invaliditetom.⁷⁵ Preporučila je nastavak reformi u inkluzivnom procesu. Pozvala je političare i državne zvaničnike da se suzdrže od davanja izjava o radu sudija i tužilaca koji se bave politički osjetljivim predmetima. Preporučila je poboljšanje uslova rada u pravosuđu, uključujući naknade za rad, te konkretne zakonske mjere za jačanje nezavisnosti Sudskog savjeta i autonomije Tužilačkog savjeta. Ona je napomenula da je vetting pravosudnih aktera krajnja mjera i da treba da se uvede samo ako skupština i vlada – nakon sveobuhvatne rasprave – smatraju da je to neophodno u borbi protiv sistemske korupcije i kršenja ljudskih prava.

Ostvaren je ograničen napredak u utvrđivanju odgovornosti za navodno mučenje. Evropska komisija je uočila sistemske nedostatke i kašnjenja u istragama i krivičnom gonjenju nasilja od strane policije i u zatvoru.⁷⁶ Nije bilo zaključka u tri slučaja navodnog mučenja

⁷⁵ A/HRC/56/62/Add.1: Posjeta Crnoj Gori - Izvještaj Specijalne izjaviteljke o nezavisnosti sudija i advokata, Margaret Satterthwaite.

⁷⁶ Izvještaj o napretku EK, 2024.

od strane policije u vezi sa kojima su tri specijalne procedure Savjeta UN-a za ljudska prava uputile upite Vladi 2020. godine. Pozitivno je da je zastarjelost mučenja ukinuta izmjenom Krivičnog zakonika u junu 2024. godine, u skladu s preporukom Komiteta protiv torture UN-a 2022. godine. Međutim, zastarjelost ostaje na snazi za zlostavljanje i definicija torture još uvijek nije usklađena sa Konvencijom protiv torture. Ministarstvo pravde je u maju 2024. godine formiralo Operativni tim za praćenje sprovođenja Vladinog akcionog plana za implementaciju preporuke Komiteta protiv torture. Civilno društvo je izrazilo kritike što njihovi predstavnici nisu uključeni u tim.⁷⁷ Vrhovni državni tužilac je 2024. godine izdao obavezujuće uputstvo tužiocima da obezbijede djelotvorne istrage mučenja i zaštitu žrtava.⁷⁸

Iako se čini da je došlo do blagog poboljšanja u dosadašnjem radu u borbi protiv korupcije, postoje znaci da je ekspeditivnost rješavanja slučajeva sporra i da postoje dokazi o infiltraciji korupcije i organizovanog kriminala u državne strukture. Agencija za sprečavanje korupcije je u 2023. godini primila 11,5 odsto više prijava prihoda i imovine. Rast je rezultat povećanja broja novoimenovanih javnih funkcionera, kao i većeg broja podnesenih izjava o prestanku funkcije. Ta-

⁷⁷ <https://www.hracion.org/2024/06/26/montenegro-can-not-join-the-european-union-without-effective-protection-against-torture-and-violence/?lang=en>, and https://www.hracion.org/wp-content/uploads/2024/06/Protestno-pismo_HRA-i-CZP.pdf

⁷⁸ <https://tuzilastvo.me/vrtd/sadrzaj/02Gq>

kođe je povećan broj prijava zviždača. 2023. primljeno je sto devedeset, od čega je 45 odsto anonimno.⁷⁹ Novi Zakon o sprečavanju korupcije donesen je u junu 2024. godine, nakon što je u maju donesena nova petogodišnja Strategija za borbu protiv korupcije. Ipak, Evropska komisija je istakla da mjere za otklanjanje nepravilnosti u vezi sa prijavama imovine, zviždačima i lobiranjem nisu djelotvorne.

Takođe, konstatovano je odsustvo osuđujućih presuda sudija i tužilaca u krivičnim postupcima vezanim za prijavu imovine. OEBS je primijetio da uprkos napretku u zapošljavanju na ključne pozicije u pravosudnim organima, postoji nedostatak ekspeditivnosti u postupcima. Od 59 slučajeva koje je OEBS pratio, samo su dva pravosnažno okončana. Jedan je rezultirao oslobađajućom presudom, dok je drugi okončan u predraspravnoj fazi jer optužnica nije potvrđena. U prvostepenom postupku okončano je samo osam predmeta. Konačne odluke koje su donesene doprinose percepciji nekažnjivosti.⁸⁰⁸¹

Novinari su i dalje izloženi prijetnjama i nasilju, iako je težina takvih slučajeva smanjena u odnosu na prošli period. Vrhovni državni tužilac je u aprilu naložio svim državnim tužilaštvima da intenziviraju istrage u slučaje-

vima nasilja nad novinarima i napada na imovinu medija, te da sarađuju sa žrtvama.⁸² Puna odgovornost za ubistvo Duška Jovanovića, urednika dnevnog lista Dan 2004. godine, još nije bila utvrđena. Šestoro okrivljenih optuženo je za pucnjavu na novinarku Vijesti Oliveru Lakić 2018. godine, a početak suđenja očekuje se u januaru 2025.⁸³ U novembru 2024. godine, Ana Raičković iz lista "Pobjeda" je fizički napadnuta. Dvojici osumnjičenih određen je pritvor.⁸⁴ U martu je okončano krivično gonjenje Bobana Batričevića za članak objavljen u avgustu 2023. godine u kome je kritikovao crkvene poglavare. Civilno društvo je oštro kritikovalo optužbe i pozvalo na povlačenje slučaja.⁸⁵ U pismu Vladi u martu, četiri specijalna izvištelja UN-a izrazila su zabrinutost da bi krivično gonjenje "imalo efekat zastrašivanja na slobodu mišljenja i izražavanja u zemlji, posebno na glasove ili mišljenja koja se smatraju kritičnim".⁸⁶ Vlada je u maju odgovorila na pismo Specijalnih izvištelja da su optužbe povučene.⁸⁷ Civilno društvo je nastavilo da zagovara i učestvuje u

⁸² <https://tuzilastvo.me/vrdt/sadrzaj/xO4b>

⁸³ <https://libertaspress.me/single-news/3138?form=MG0AV3>

⁸⁴ <https://montenegro.un.org/en/283352-joint-statement-un-resident-coordinator-montenegro-and-unesco-regarding-attack-journalist>. See also Vijesti, November 12, 2024, Attack on Ana Raičković and her son: They insulted, pulled, hit and choked.

⁸⁵ <https://cgo-cce.org/en/2023/12/21/22-ngos-appeal-to-the-state-prosecutors-office-to-drop-the-misdemeanour-proceedings-against-historian-boban-batricevic/>

⁸⁶ <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadPublicCommunicationFile?gld=28803>

⁸⁷ <https://spcommreports.ohchr.org/TMResultsBase/DownloadFile?gld=38408>

donošenju odluka, iako to učešće nije uvijek bilo sistematično. Ideja o uvođenju zakona o stranim agentima, koju su predložile stranke u skupštinskoj većini, nije naišla na odobrenje ni unutar te iste većine, a kritikovana je od strane civilnog društva i drugih. Na globalnom nivou, UN i regionalni stručnjaci za ljudska prava upozorili su na takvo usvajanje ovakvih zakona na globalnom nivou, ističući da ovi zakoni ograničavaju slobodu udruživanja i ugrožavaju postojanje nezavisnog civilnog društva.⁸⁸

Šta pokreće ili sputava napredak?

Uprkos napretku, koji je konstatovan u pozitivnoj ocjeni IBAR-a, ostvarivanje ljudskih prava i dalje ometaju brojni faktori. Dok su proces pristupanja EU i politička stabilnost pomogli da se omogući izrada zakona i strategija, u nekim oblastima oni tek treba da se pretoče u konkretne rezultate. Uzrok ovome su istrajne kulturne i društvene norme, česte promjene u administraciji, politizacija spornih pitanja, politička imenovanja, a ne ona zasnovana na zaslugama, slabi ili nefunkcionalni mehanizmi za sistematsko praćenje, neadekvatna raspodjela resursa, nedovoljna međuinstitucionalna saradnja i neadekvatna odgovornost. Politizacija je takođe doprinijela niskom povjerenju u institucije da podržavaju vladavinu prava.

⁸⁸ <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/association/statements/2024-09-13-statement-sr-foaa.pdf>

Popis 2023⁸⁹

U oktobru 2023. godine, Crna Gora je sprovela svoj prvi popis stanovništva od 2011. Prvi rezultati su objavljeni u martu 2024. Potpuni rezultati su objavljeni 15. oktobra 2024, koji pokazuju da je 2023. broj stanovnika iznosio 623.633, u poređenju sa 620.029 u 2011. Ovo predstavlja povećanje broja stanovnika od 6 odsto, što je ekvivalentno povećanju broja stanovnika za 0,05 odsto svake godine.

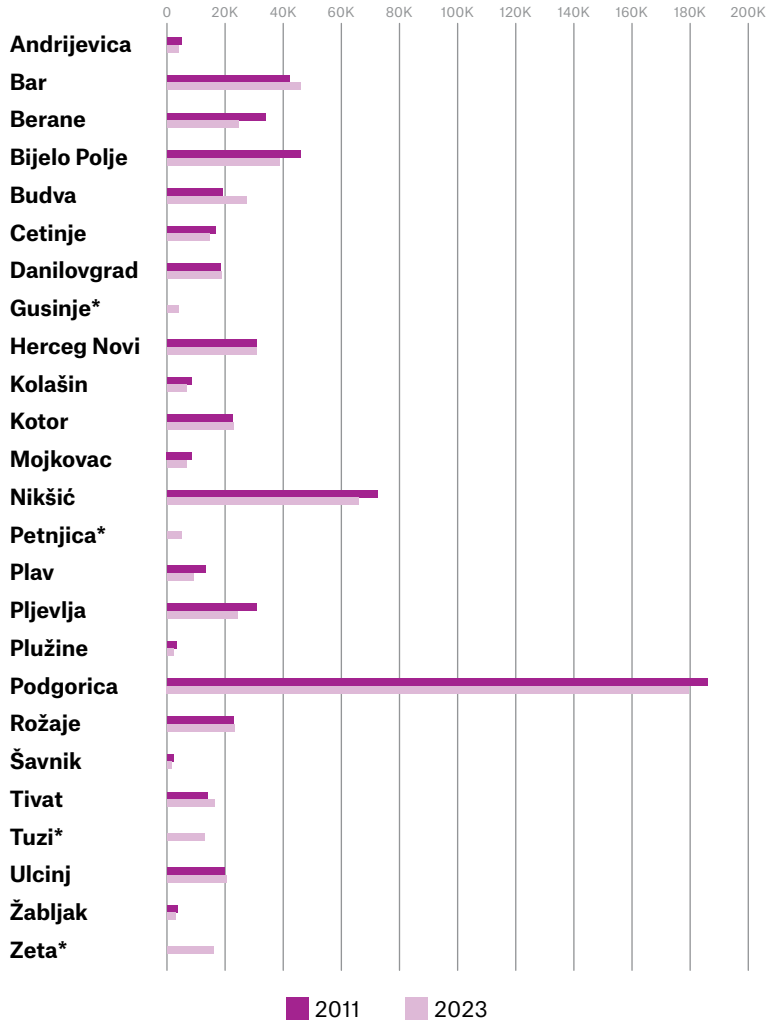
Popis ukazuje na tri trenda, od kojih svi predstavljaju izazove za Crnu Goru. Prvo, depopulacija sjevernih i centralnih opština i urbanizacija Podgorice i primorskog regiona. Drugo, starenje stanovništva, posebno u sjevernom i centralnom regionu. I konačno, ono što se čini kao snažna imigracija ruskih, ukrajinskih i turskih državljana u kombinaciji sa emigracijom mladih crnogorskih građana.

⁸⁹ Svi podaci sadržani u ovom odjeljku su uzeti iz podataka popisa Monstat-a, osim ako nije drugačije navedeno

Tabela 1: Broj stanovnika po opštinamanicipality

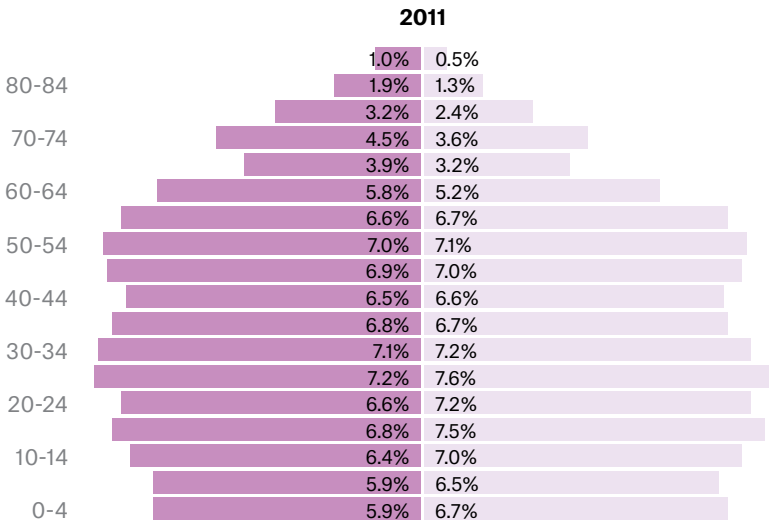
Opština	2011	Procenat	2023	Procenat
Andrijevica	5,071	0.82	3,910	0.63
Bar	42,048	6.78	45,812	7.35
Berane	33,970	5.48	24,645	3.95
Bijelo Polje	46,051	7.43	38,662	6.20
Budva	19,218	3.10	27,445	4.40
Cetinje	16,657	2.69	14,494	2.32
Danilovgrad	18,472	2.98	18,617	2.99
Gusinje	-	-	3,933	0.63
Herceg Novi	30,864	4.98	30,824	4.94
Kolašin	8,380	1.35	6,700	1.07
Kotor	22,601	3.65	22,746	3.65
Mojkovac	8,622	1.39	6,728	1.08
Nikšić	72,443	11.68	65,705	10.54
Petnjica	-	-	4,957	0.79
Plav	13,108	2.11	9,050	1.45
Pljevlja	30,786	4.97	24,134	3.87
Plužine	3,246	0.52	2,177	0.35
Podgorica	185,937	29.99	179,505	28.78
Rožaje	22,964	3.70	23,184	3.72
Šavnik	2,070	0.33	1,569	0.25
Tivat	14,031	2.26	16,338	2.62
Tuzi	-	-	12,979	2.08
Ulcinj	19,921	3.21	20,507	3.29
Žabljak	3,569	0.58	2,941	0.47
Zeta	-	-	16,071	2.58
Total	620,029		623,633	

Grafikon A: Broj stanovnika po opštinama

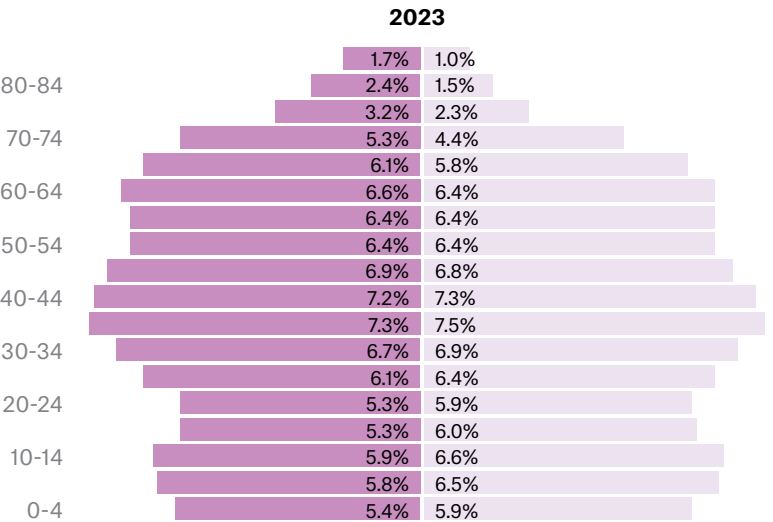
* Od Opštine Podgorica formirane su opštine Zeta i Tuzi, od Opštine Plav, Opština Gusinje, a od Opštine Berane, Opštine Petnjica.

U svim sjevernim opštinama došlo je do pada broja stanovnika, osim u Rožajama, što pokazuje depopulaciju sjevernog regiona. Ukupno se broj stanovnika svih sjevernih opština smanjio za 24.178, što predstavlja pad od 13,8 odsto. Ostale opštine u centralnom regionu, kao što su Cetinje i Nikšić, takođe su zabilježile pad broja stanovnika. Broj stanovnika u opštini Podgorica, ako se uračunaju opštine koje su iz nje izdvojene od popisa 2011. godine, i opština Danilovgrad se povećao (iako je broj stanovnika Danilovgrada porastao za svega nešto manje od 200 ljudi). Opština Podgorica (ako se uključe opštine Tuzi i Zetu koje su odvojene 2018. i 2022. godine) zabilježila je najznačajniji rast. Između 2011. i 2023. uvećala se za 22.618 ili 12,1 odsto.

U primorskom regionu sve opštine su zabilježile rast broja stanovnika, osim Herceg Novog.

Razmjere pada broja stanovnika u nekim opštinama sjevernog i centralnog regiona bile su prilično ozbiljne. U opštini Plužine došlo je do smanjenja broja stanovnika za trećinu. Broj stanovnika opštine Šavnik smanjen je za skoro četvrtinu (24,2 odsto). Broj stanovnika opštine Andrijevica smanjen je za 22,9 odsto. Sličan veliki pad zabilježen je i u drugim opštinama na sjeveru, od kojih su neke u 2011. godini brojale svega nekoliko hiljada stanovnika. Ovo je u suprotnosti sa opštinom Budva u primorskom regionu koja je zabilježila porast broja stanovnika od 42,8 odsto. Njeno stanovništvo se povećalo više nego u bilo kojoj drugoj opštini, za 8.227.

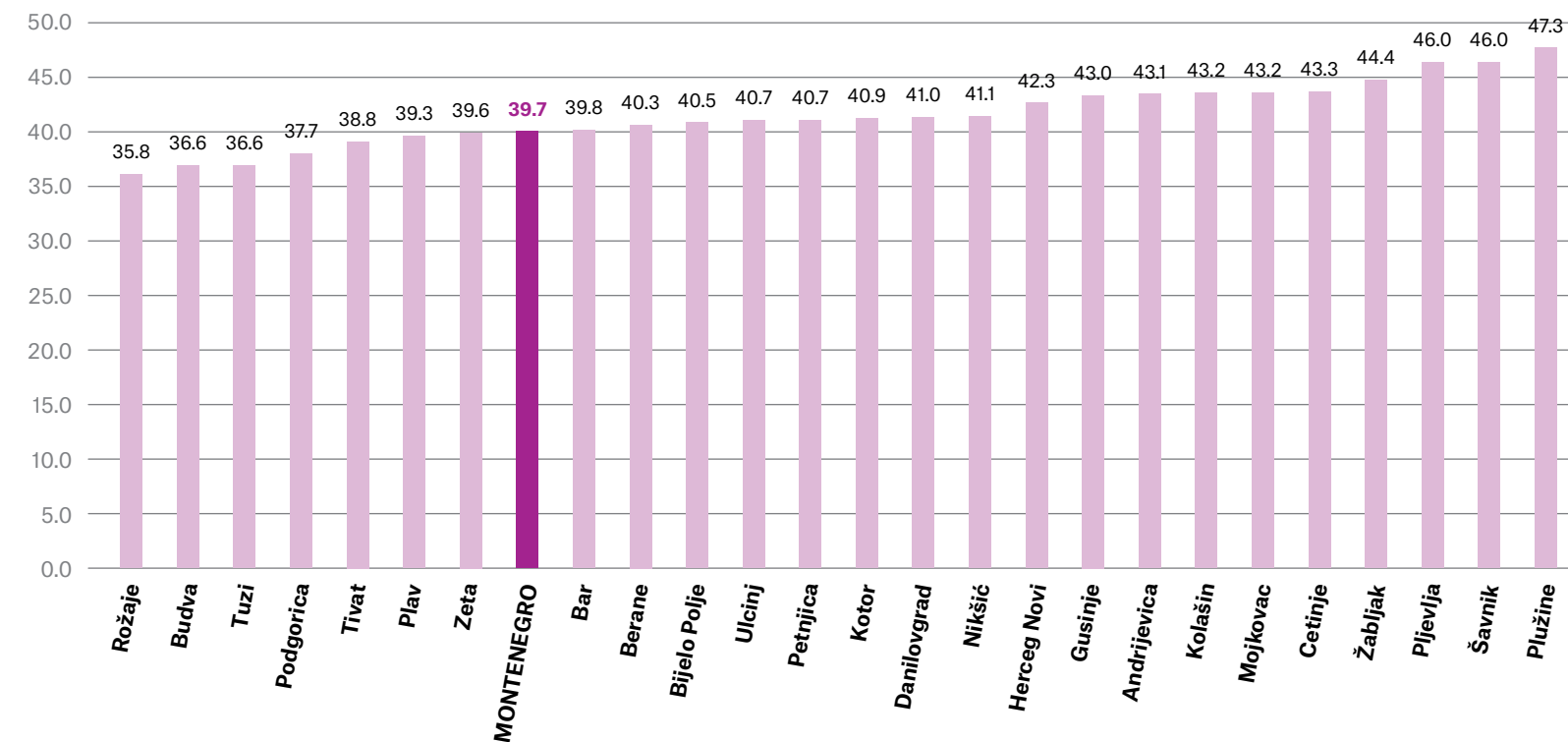

Grafikoni B i C: Starosne piramide

Crna Gora se suočava sa ubrzanim starenjem stanovništva. Starosne piramide na slikama B i C pokazuju kako se struktura starosnih grupa promijenila između 2011. i 2023. godine s manjim brojem mlađih ljudi u poređenju sa starijim generacijama 2023. godine u odnosu na 2011. godinu. U 2023. godini, struktura se promijenila sa većim brojem stanovnika u starosnim grupama između 20 i 50 godina, pri čemu je najveći

porast zabilježen u starosnim grupama između 20 i 50 godina. Ali, postoji sve manji udio stanovništva u okviru starosne grupe 0-19 godina. Ovo ukazuje na to da stope fertiliteta ne idu u korak sa onima tokom prethodnih generacija. Nadalje, 20,1 odsto stanovništva u 2011. bilo je između 0 i 19 godina i to je opalo na 17,6 odsto u 2023. godini, ali je takođe opalo u apsolutnom iznosu sa 162.844 na 147.694. U ovoj starosnoj grupi još uvijek ima

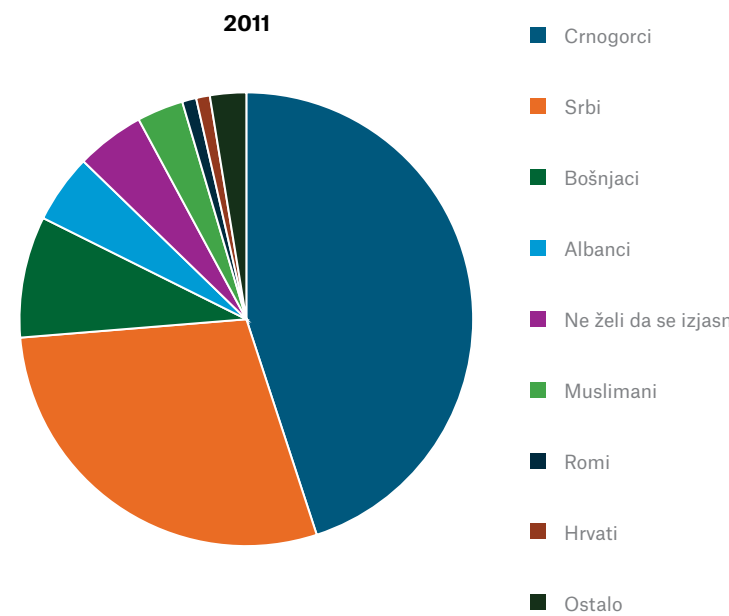

Grafikon D: Prosječna starost po opštinama

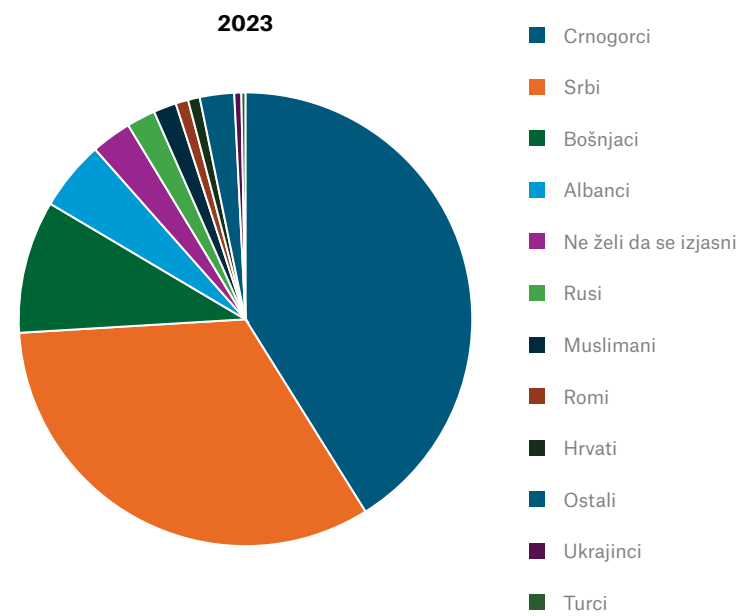
5.712 više muške djece nego ženske (razlika od 7,4 odsto za tu starosnu grupu), uprkos tome što je u populaciji ukupno 49,2 odsto muškaraca i 50,8 žena. To je iznosilo 49,4, odnosno 50,6 odsto u 2011. godini.

Prosječna starost u Crnoj Gori je povećana od 2011. godine. Kada se posmatraju starosne grupe po opštinama, vidi se da sjeverni region ne samo da bilježi pad broja stanovnika, već i da mladi napuštaju sjever, a prosječna starost raste iznad 43 godine u svim opštinama osim Rožaja. I to uprkos tome što 5.337 Rožajaca živi u inostranstvu, a dvije trećine tih ljudi je mlađe od 40 godi-

Grafikon E i F: Stanovništvo po etnonacionalnim grupama

na. Ovakvo starenje u različitim opštinama je u skladu sa iskustvima drugih evropskih zemalja u kojima ruralne i ekonomski ugroženije opštine bilježe odlazak mladih ljudi u potrazi za boljim ekonomskim prilikama. Ovo pokazuje da Crna Gora nastavlja ka posljednjim fazama svoje ekonomske tranzicije. Interesantan elemenat za situaciju na sjeveru je i bračni status, gdje je prvih šest opština po udjelu neoženjene muške i neudate ženske populacije od 15+. Ove podatke treba tumačiti samo u kontekstu veće vjerovatnoće nastavka trenda starenja stanovništva i nižih stopa fertiliteta, ukoliko se ne preduzmu značajnije mjere za poboljšanje socio-ekonomske situacije u

ovim opštinama. Sjeverni region je takođe na dnu liste po informatičkim vještinama, što se može dovesti u vezu sa višom prosječnom dobi, dok je skoro ista distribucija kad je u pitanju poznavanje stranih jezika.

Bez priliva Rusa, Ukrajinaca i Turaka, stanovništvo Crne Gore bi se smanjilo između 2011. i 2023. U stvari, najveći proporcionalni porast nacionalnih ili etničkih grupa u Crnoj Gori dolazi od Rusa, Ukrajinaca i Turaka. Međutim, to možda nije tačan odraz ukupnog broja stranih državljana u Crnoj Gori, jer druge procjene govore da su te grupe veće (čak i za 100 odsto), a za učešće su traženi samo strani državljani koji namjeravaju da ostanu duže od godinu dana. Prema podacima Ministarstva unutrašnjih poslova, od 1. novembra 2024., 8.625 Ukrajinaca je podnijelo zahtjev za privremenu zaštitu, od kojih je 8.202 dobilo status zaštite, što je veći broj od onih koji su se izjasnili na popisu stanovništva.⁹⁰ Druge značajne promjene su smanjenje broja onih koji se izjašnjavaju kao Crnogorci, te povećanje onih koji se izjašnjavaju kao Srbi i Bošnjaci.⁹¹ Došlo je i do smanjenja broja ljudi koji nisu htjeli da se izjasne o svojoj etnonacionalnoj grupi.

Monstat je prilikom objavljivanja popisa saopštio da se procjenjuje da u inostranstvu živi oko 44.017 osoba sa crnogorskim državljanstvom. Time bi ukupan broj stanovnika iznosio 667.650 ako bi ti iseljenici živjeli u Crnoj Gori, što je ekvivalentno 6,6 odsto ukupnog sta-

⁹⁰ Ministry of Internal Affairs Ministarstvo unutrašnjih poslova

⁹¹ Posmatrajući stanovništvo u cjelini (u populaciji onih sa crnogorskim državljanstvom, procenat za Crnogorce je 44,57)

novništva. Međutim, to pokazuje nivo emigracije, viši od uobičajenog u zemljama EU. Najveća spoljna migracija dogodila se 2023. godine, kada se preko 7.000 građana Crne Gore odselilo u inostranstvo. To je bila više nego dvostruko veća stopa u odnosu na stopu po kojoj su otišli 2022. U EU, najviši nivo emigracije na 1000 stanovnika, 2022. godine bio je u Luksemburgu sa 22 na 1000, iako je poznato da je broj iseljavanja teško izmjeriti, tako da vjerovatno postoji određena margina greške.⁹² Srbija je najčešći izbor za studiranje, dok su Njemačka, SAD i Luksemburg odabrani zbog ekonomskih prilika/porodičnih prilika.

Iseljavanje nesrazmjerno pogađa sjeverni region Crne Gore. U opštinama sjevernog regiona najveći udio stanovništva radi ili studira u inostranstvu. Petnjica ima najveći procenat odseljenog stanovništva, 40 odsto. Ostale sjeverne opštine koje su zabilježile veće stope emigracije su Gusinje (21 odsto), Rožaje (19 odsto), Plav (16 odsto) i Bijelo Polje (14 odsto). U sjevernom regionu bilježi se porast prosječne starosti što ukazuje na to da mladi ljudi napuštaju ove opštine u potrazi za mogućnostima. Najveći broj iseljenika odselio se u Njemačku, zatim u Srbiju, i u SAD. Većina onih koji su emigrirali su muškarci i radno sposobni (između 20 i 50 godina). Ukupno oko 21.000 od 44.000 radi u inostranstvu, a oko 11.000 je sa porodicom.

⁹² Eurostat, Statistika migracija i migrantskog stanovništva, 2022

Objavljeni su podaci o licima sa invaliditetom⁹³. Iako se čini da je broj lica sa invaliditetom opao sa 11 odsto u 2011. na 8 odsto u 2023. godini, detaljnija analiza otkriva da je moglo doći do pogrešnog tumačenja pitanja vezanih za invaliditet u popisnom upitniku. Na primjer, najveći procenat lica sa invaliditetom je u grupama starijeg stanovništva (70 do 80+), a oni uglavnom navode poteškoće sa hodaњem, vidom, sluhom i brigom o sebi, što ne mora značiti da se radi o licima sa invaliditetom. Suprotno tome, broj prijavljenih lica sa invaliditetom u mlađoj populaciji izgleda nerealno nizak u poređenju sa dostupnim administrativnim podacima iz sektora zdravstva, obrazovanja i socijalne zaštite. Zaključno, podaci o licima sa invaliditetom moraju se uporediti sa drugim bazama podataka. Uspostavljanje registra lica sa invaliditetom u narednim godinama od ključnog je značaja za dobijanje pouzdanih podataka o ovoj populaciji radi kreiranja politika.

Različiti faktori su odgovorni za demografske trendove između 2011. i 2023. Neki su istaknuti u drugim djelovima ovog izdanja ASZ, kao što je neujednačena proizvodna baza. Ovo je pokretački faktor zašto mladi Crnogorci napuštaju sjeverni region u potrazi za obrazovanjem ili ekonomskim prilikama negdje drugo. Kontinuirana demografska tranzicija kroz koju prolazi Crna Gora, koju su iskusile druge zemlje sa višim srednjim dohotkom i višim prihodima, djelimično je izazvana ekon-

⁹³ MONSTAT je naziva populacijom koja se suočava sa poteškoćama u obavljanju svakodnevnih funkcija, ali je ovaj set pitanja bio zasnovan na vašingtonskoj grupi pitanja o invaliditetu.

omskim faktorima, kao što su sve veći troškovi života, ali i pad stope nataliteta i duži životni vijek. Ovo u kombinaciji sa odlaskom mladih iz sjevernog regiona je razlog zašto je prosječna starost sjevernih opština najviša u zemlji.

Postoje različite implikacije iz rezultata popisa. Demografska tranzicija, koja se manifestuje u starenju stanovništva u kombinaciji sa niskim stopama fertiliteta, izvršice pritisak na usluge i na izdatke za penzije s obzirom da ima više penzionera i manje radno sposobnih ljudi koji plaćaju poreze. Crna Gora će sve teže isplaćivati penzije jer će u budućnosti biti manje poreskih obveznika u odnosu na one koji traže penzije. Uz složenost podrške starijoj populaciji, postoji i pitanje odlaska mladih iz Crne Gore, ali posebno iz sjevernog regiona. Važne političke implikacije mogu se povezati i sa sve većim brojem stranaca u Crnoj Gori, s obzirom na to kakav uticaj to ima na konkurentnost lokalnog tržišta, pružanje usluga i kako shodno tome iskoristiti ovaj dio stanovništva kao važan ljudski kapital u budućnosti.

Učesnici radionice razgovaraju oko stola

© UNDP Crna Gora / Marko Ilić

Strateška razmatranja

UJEDINJENE NACIJE
Ažurirana analiza stanja u zemlji za 2024. godinu

U jesen 2024. godine, UN u Crnoj Gori pokrenule su proces sa Grupama za ostvarenje rezultata UN radi istraživanja ključnih oblasti koje zahtijevaju pažnju. U Crnoj Gori su u toku važni procesi koji podržavaju napredak u ostvarivanju ciljeva održivog razvoja, odnosno proces pristupanja EU. Kao što je gore istaknuto, Crna Gora je i dalje predvodnik u svom napretku ka pridruživanju EU u odnosu na sve kandidate za pridruživanje. Crna Gora je zatvorila 3 poglavlja u decembru 2024., a preostalih 27 poglavlja treba da bude zatvoreno do kraja 2026. godine, što bi im omogućilo da se pridruže do početka 2028. Evropska komisija je takođe pokrenula značajne programe poput Plana rasta za Zapadni Balkan, kako bi životni standard Crne Gore podigla na nivo EU. Ovi procesi nude mogućnosti za ubrzanje napretka u cilju ostvarivanja ciljeva održivog razvoja gdje UN mogu uticati na finansiranje i politike koje nikoga ne zapostavljaju. Na osnovu gorenavedene analize u ASZ i raspravama Grupa za ostvarivanje rezultata, postoji nekoliko međusektorskih oblasti koje bi mogle zahtijevati dodatnu pažnju. One bi potencijalno mogle predstavljati osnovu za zajedničke programe u okviru Fonda za ubrzani razvoj Crne Gore koji ima za cilj ostvarivanje ciljeva održivog razvoja ili kroz druge poduhvate ako sredstva postanu dostupna:

1. Reforma socijalne zaštite. Vlada je povećala budžet za socijalnu zaštitu za 57 miliona u 2025. Međutim, u vezi sa tim postoje neki značajni elementi. Prvo, tempo smanjenja siromaštva nije ubrzan uprkos ovim povećanjima, što sugeriše da bi rashodi mogli biti bolje usmjereni. Drugo, još uvijek postoje grupe koje ne koriste podršku zbog oblasti isključenosti i inkluzije.

Strateška razmatranja

Konačno, iako je tempo smanjenja siromaštva usporen, postoje i određene grupe u kojima siromaštvo i rizik od siromaštva i dalje postoje, što opet sugeriše da bi rashodi mogli biti bolje usmjereni.

- 2. Otvaranje radnih mjesta, posebno za žene.** Uprkos poboljšanju indikatora tržišta rada, oni kod žena i dalje zaostaju za indikatorima kod muškaraca. EU je kao dio svog Plana rasta za Zapadni Balkan istakla značaj učešća žena na tržištu rada. Istraživanje MOR-a je takođe pokazalo da iako su žene često bolje obrazovane od svojih muških kolega, one ne primaju jednaku platu na višim pozicijama.
- 3. Pravedna/zelena tranzicija.** Kontinuirano oslanjanje na TE u Pljevljima predstavlja veliki problem za Crnu Goru, ne samo u zdravstvenom i ekološkom smislu, već i politički kao dio njenih ciljeva za pridruživanje EU. Međutim, postoje dodatna privredna pitanja, gdje su Pljevlja samo jedno od pitanja sa kojima se Crna Gora suočava. Kombinat aluminijuma KAP⁹⁴, je prestao sa radom. Zemljište će se morati sanirati od štete po životnu sredinu, a za oštećene radnike će se morati pronaći alternativno zaposlenje. Još uvijek nije pronađeno rješenje za Solanu, postrojenje za proizvodnju soli, što ima socijalne, ekološke i ekonomske posljedice, da samo pomenemo ova dva slučaja. Postoje i drugi takvi primjeri gdje je potrebno sanirati staru industriju i pronaći ekonomska, socijalna i ekološka rješenja.

94 Ovo je istaknuto u ažuriranoj ASZ za 2023.

- 4. Jedinstveno zdravlje.** Problemi izazvani Q groznicom su naglasili potrebu suočavanja sa ljudskim zdravljem, kao i veterinarskim ranjivostima. Osigurati da Crna Gora smanji svoju ranjivost na takve zoonoze je značajno za poboljšanje zdravstvenih i životnih ishoda.
- 5. Reforma zdravstvene zaštite.** Crna Gora se suočava sa starenjem stanovništva. Dok će pristupanje EU vjerovatno donijeti ekonomske i obrazovne mogućnosti mladim ljudima, obezbjeđivanje da stariji ljudi u ruralnim i sjevernim opštinama imaju socijalne usluge koje su im potrebne biće od suštinskog značaja kako bi se osiguralo da niko ne bude zapostavljen.
- 6. Rješavanje rodnih dispariteta i rodno zasnovanog nasilja.** Rodne nejednakosti predstavljaju trajni izazov u Crnoj Gori, o čemu svjedoče nalazi CEDAW-a, uključujući uporno nasilje nad ženama, kao i femicid i dječje brakove.

Tri nasmijane tinejdžerke sa daunovim sindromom

Osoblje UN-a na Montenegro Prajdu u sa natpisom "We stand up for LGBTI equality" na poledini majica

© UN Crna Gora / Miliš Vujović

ANEKS A:

Zajedničko poglavlje zemalja Zapadnog Balkana

Zajedničko poglavlje istražuje zajedničke procese i izazove koji imaju uticaj na više zemalja istovremeno. Ovo poglavlje opisuje neka od ovih zajedničkih pitanja, kao što su politička ekonomija, demografska otpornost, trgovina i ulaganja, te prekogranična pitanja. To su pitanja koja ili pogađaju više zemalja istovremeno ili imaju prekograničnu dinamiku.

Politička ekonomija

Proces pristupanja EU

Pristupanje Evropskoj uniji (EU) je prioritet spoljne politike za sve zemlje/područja Zapadnog Balkana i obliku je politička i društveno-ekonomska kretanja u regionu. Sve zemlje/područja Zapadnog Balkana nalaze se u različitim fazama procesa pristupanja. One imaju sporazume o stabilizaciji i pridruživanju sa EU, čiji je cilj da se olakša trgovina i ubrza usklađivanje Zapadnog Balkana sa politikama EU. Sporazumi o stabilizaciji i pridruživanju obezbjeđuju opšti okvir za odnose EU sa Zapadnim Balkanom. Proces pristupanja EU je usko povezan sa ostvarivanjem ciljeva održivog razvoja. Istraživanja u Crnoj Gori su pokazala da se skoro dvije trećine ciljeva održivog razvoja može ubrzati samo kroz proces pristupanja EU s obzirom na sinergije i komplementarnosti ova dva programa. Proces pristupanja EU takođe prate različite finansijske podrške zemljama/područjima koje pristupaju, koje su navedene u nastavku. EU je posljednjih godina nastojala da oživi proces pridruživanja nakon što su neke zemlje zabilježile spor napredak. Crna Gora je najviše napredovala u procesu pristupanja EU. Ot-

vorena su sva poglavlja pravne tekovine EU i privremeno zatvoreno šest. Srbija je otvorila 22 od 35 poglavlja, od kojih su dva privremeno zatvorena. U 2021. metodologija proširenja je revidirana i za Srbiju i za Crnu Goru, s naglaskom na temeljne reforme i političko upravljanje, uz usklađivanje poglavlja u 6 klastera.⁹⁵ Sjeverna Makedonija i Albanija su započele proces skrininga kao dio procesa pristupanja. Bosna i Hercegovina (BiH) je kandidat za EU od 2022. godine, a Savjet EU odlučilo je da otvori pristupne pregovore sa BiH u martu 2024. Kosovo⁹⁶ je potencijalni kandidat za pristupanje EU i podnijelo je zahtjev za članstvo u decembru 2022. Međutim, postoje faktori koje neke zemlje/područja moraju uzeti u obzir kao dio procesa pristupanja, kao što je usklađivanje sa spoljnom i bezbjednosnom politikom EU, kao i normalizacija odnosa u slučaju Beograda i Prištine.

Berlinski proces

Berlinski proces, uspostavljen 2014. godine, predstavlja platformu za saradnju na visokom nivou između Zapadnog Balkana, EU i UK. Njemačka je pokrenula proces poboljšanja regionalne saradnje u nekoliko oblasti. Berlinski proces ima četiri deklarirana cilja: rješavanje otvorenih bilateralnih i unutrašnjih problema država Zapadnog Balkana, pomirenje unutar i između društava u regionu, unapređenje regionalne ekonomske saradnje i

⁹⁵ 1) Temeljna prava; 2) Unutrašnje tržište; 3) Konkurentnost i inkluzivni rast; 4) Zelena agenda i održiva povezanost; 5) Resursi, poljoprivreda i kohezija; 6) Vanjski odnosi.
⁹⁶ Sva pozivanja na Kosovo treba shvatiti u kontekstu Rezolucije 1244 Savjeta bezbjednosti Ujedinjenih nacija

stvaranje osnove za održivi rast. Članstvo u EU nije eksplicitni cilj procesa.

Zajedničko regionalno tržište

Zajedničko regionalno tržište (ZRT) je inicijativa koja proizilazi iz Berlinskog procesa i predstavlja regionalni okvir zasnovan na pravilima i standardima EU - s ciljem da se konsoliduje i poboljša konkurentnost i uklone barijere u skladu sa četiri slobode EU (slobodno kretanje roba, usluga, kapitala i ljudi). Ono ima za cilj da služi kao katalizator za dublju regionalnu ekonomsku integraciju i odskočna daska regiona ka jedinstvenom tržištu EU, u okviru Centralnoevropskog sporazuma o slobodnoj trgovini (CEFTA). Sekretarijat ZRT-a je sa Savjetom za regionalnu saradnju, takođe proizvod Berlinskog procesa. Zajedničko regionalno tržište je do sada najambiciozniji pokušaj regionalnih integracija na Zapadnom Balkanu. Ima za cilj bližu integraciju ekonomija regiona sa EU kroz slobodno kretanje roba, usluga, kapitala i ljudi. Ključne oblasti uključuju regionalnu trgovinu, usklađivanje investicija sa standardima EU, digitalnu integraciju i industrijske inovacije. Značajno dostignuće bilo je donošenje sporazuma o mobilnosti o kvalifikacijama i ličnim kartama 2022. godine.

Programi EU na Zapadnom Balkanu

EU je najveći donator Zapadnog Balkana. Od 2007. godine EU je izdvojila ukupno 37,5 milijardi eura za podršku reformama u šest zemalja Zapadnog Balkana i Turskoj, kroz Instrument za pretpristupnu pomoć (IPA I 2007-2013 – 10,5 milijardi eura, IPA II 2014-2020 – 12,8

milijardi eura). IPA III 2021-2027 od 14,2 milijarde eura, fokusira se na pristupne reforme (vladavina prava, dobro upravljanje i pravna tekovina EU, zelena agenda i održiva povezanost, konkurentnost i inkluzivni rast, teritorijalna i prekogranična saradnja), bez izdvajanja za zemlje. Dodjela sredstava se zasniva na učinku, relevantnosti i zrelosti projekata.

Globalna kapija se odnosi na strategiju Evropske komisije za podsticanje pametnih ulaganja u kvalitetnu infrastrukturu, u skladu s najvišim društvenim i ekološkim standardima, te u skladu s vrijednostima i standardima EU. Na Zapadnom Balkanu, Ekonomsko-investicioni plan i Plan rasta EU su alati za implementaciju Globalne kapije.

- Ekonomsko-investicioni plan za zapadni Balkan (EIP) je dugoročni plan oporavka regiona kroz 10 vodećih oblasti ulaganja, uključujući održivi transport (sa značajnim ulaganjima u poboljšanje željezničkih i drumskih transportnih koridora), čistu energiju, životnu sredinu i klimu, digitalnu budućnost, ljudski kapital i privatni sektor. Saobraćajna povezanost je poseban problem, što je istaknuto od strane zemalja regiona koje su istorijski nisko rangirane u pogledu ove kategorije u Globalnom indeksu konkurentnosti Svjetskog ekonomskog foruma⁹⁷. EIP će se implementirati kroz Investicioni okvir za Zapadni Balkan (WBIF) koji uključuje Instrument za razvoj preduzeća i inovacije Zapadnog Balkana; i Garantni instrument

⁹⁷ Svjetski ekonomski forum Indeks globalne konkurentnosti 2020

za Zapadni Balkan. EIP izdvaja do 9 milijardi eura u sredstvima EU (IPA), s potencijalom za mobilizaciju do 20 milijardi eura investicija kroz Garantni instrument za Zapadni Balkan.

- Plan rasta EU za Zapadni Balkan ima za cilj da udvostruči veličinu ekonomija Zapadnog Balkana u narednoj deceniji, podstakne donošenje i implementaciju pravne tekovine EU i ubrza proces pristupanja. Počiva na četiri stuba: i) jačanje integracije sa jedinstvenim tržištem EU; ii) jačanje ekonomske integracije u okviru zajedničkog regionalnog tržišta Zapadnog Balkana., iii) ubrzanje temeljnih reformi i iv) povećanje finansijske pomoći za region uslovljene sprovođenjem reformi kroz novi finansijski instrument: Instrument za reforme i rast za Zapadni Balkan u vrijednosti od 6 milijardi eura. Prijedlog novog instrumenta finansiranja usvojili su Savjet EU i Evropski parlament, a zemlje treba da dostave Reformske agende Evropskoj komisiji u avgustu 2024. godine, za koje će dobiti finansijsku podršku. Osmišljen je tako da uključi 3 milijarde eura kroz direktnu podršku nacionalnim budžetima zemalja Zapadnog Balkana i najmanje 3 milijarde eura kroz investicije Investicionog fonda za Zapadni Balkan. 2 milijarde eura sredstava će biti obezbijeđene kao bespovratna sredstva i 4 milijarde eura kao povoljni zajmovi, a sve će biti isplaćeno na osnovu rezultata reformi.⁹⁸

⁹⁸ <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2022/05/25/western-balkans-and-turkey-joint-conclusions-of-the-economic-and-financial-dialogue-of-24-may-2022/>

Demografska otpornost

Region Zapadnog Balkana doživljava pad broja stanovnika i starenje stanovništva. Ovo se može pripisati kontinuiranom padu nivoa fertiliteta, koji opada ispod nivoa zamjene, što je pogoršano visokim stopama emigracije. Ovi demografski trendovi rezultiraju smanjenjem ekonomski aktivnog stanovništva potrebnog za podršku rastućem ekonomski neaktivnom stanovništvu. Ovo negativno utiče na izgleda za ekonomski rast i održivost penzija, povećava troškove zdravstvene zaštite uz manji broj zdravstvenih radnika. Ovi trendovi takođe imaju negativne implikacije na socijalnu potrošnju, ulaganja u socijalnu zaštitu i utiču na gotovo sve razvojne ciljeve na nacionalnom i regionalnom planu razvoja, uključujući napore da se promovišu inkluzivnije ekonomije. Iako ne postoje dokazani načini za povećanje plodnosti, postoje djelotvorne politike koje pomažu u upravljanju uticajem smanjenja broja stanovnika. Ulaganja u ljudski kapital kroz obrazovanje i zdravstvo, povećanje radne snage povećanjem učešća žena na tržištu rada, olakšavanje prelaza mladih ljudi na tržište rada, podizanje starosne granice za odlazak u penziju i stvaranje društva koje je privlačno za život, uz pomoć ženama da ostvare svoje želje za plodnošću, mogu pomoći zemljama/područjima da bolje upravljaju demografskom tranzicijom. Indeks rodne ravnopravnosti u velikoj mjeri varira među zemljama Zapadnog Balkana.⁹⁹ Sve zemlje/područja su ug-

⁹⁹ https://eige.europa.eu/sites/default/files/documents/20233289_PDF_MH0323262ENN_002.pdf

lavnom zabilježile poboljšanja u Indeksu između 2019. i 2021. godine, iako rezultati još uvijek zaostaju za prosječkom EU-27.

Mješovito kretanje: Upravljanje migracijama i azilom

Posljednjih godina, zemlje/područja Zapadnog Balkana prešle su od gotovo isključivih pružalaca radne snage susjednim državama članicama EU i drugim naprednijim ekonomijama, u zemlje tranzitne migracije i ključni koridor za izbjeglice i migrante koji idu u EU, posebno sa Bliskog istoka, Azije, Afrike i Ukrajine. Ova ruta je i dalje druga najkorišćenija ruta za EU¹⁰⁰. Izbjeglice i migranti su često primorani da koriste usluge krijumčara, što često pogoduje mrežama organizovanog kriminala, a izbjeglice i migrante izlaže visokom riziku od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja. Kao odgovor na to, EU je uložila u upravljanje granicama, kapacitete za upravljanje migracijama u regionu, saradnju na vraćanju i borbu protiv trgovine ljudima.¹⁰¹ U 2023. godini na Zapadnom Balkanu podneseno je približno 1.280 zahtjeva za azil, 7 odsto manje u odnosu na 2022. (1.383).

Posljednjih godina Zapadni Balkan bilježi sve veći nedostatak radne snage zbog demografskih trendova. Još uvijek postoje zajednički izazovi za šest ekonomija Za-

¹⁰⁰ Procjenjuje se da je 2023. godine oko 162.149 izbjeglica i migranata stiglo na Zapadni Balkan kao dio mješovitog kretanja. To je 17 odsto manje u odnosu na 2022. (196.100).

¹⁰¹ <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/eu-migration-policy/western-balkans-route/>

padnog Balkana, koji se najviše odnose na emigraciju. Danas, jedna petina stanovništva Zapadnog Balkana živi u inostranstvu¹⁰² Emigranti u dobi od 20 do 44 godine predstavljaju 50 odsto državljana koji napuštaju svoju zemlju¹⁰³, sa ženama koje sada čine skoro polovinu svih emigranata. Posljednjih godina mnogi migranti su se preselili sa Zapadnog Balkana u zemlje EU.¹⁰⁴ Kao rezultat odlaska obrazovanih emigranata, region gubi 3 odsto svog BDP-a godišnje zbog izgubljenih troškova za obrazovanje.¹⁰⁵

Brojni su faktori podsticanja i privlačenja koji pokreću emigraciju, uključujući mogućnosti zapošljavanja sa niskim platama na Zapadnom Balkanu nasuprot mogućnostima za bolje plaćena zaposlenja u EU, sigurnost radnog mjesta i socijalnu sigurnost.¹⁰⁶ Unutar regiona postoji sve veća legalna migracija jer će radnici migranti iz nekih zemalja Zapadnog Balkana putovati u obalne zemlje regiona tokom ljetnjih mjeseci kako bi zadovoljili

¹⁰² Savjet za regionalnu saradnju (RCC) (2023) Godišnji izvještaj 2022-2023 (1).pdf. Prema ovom izvještaju, 4,6 miliona državljana Zapadnog Balkana živi u inostranstvu; 17,7 miliona je ostalo u regionu).

¹⁰³ ETF, 2021. Kako su migracije, ljudski kapital i tržište rada međusobno povezani u Albaniji

¹⁰⁴ EU je 2022. godine izdala 250.000 radnih dozvola migrantima sa Zapadnog Balkana. Baza podataka EUROSTAT-a: Prve dozvole na osnovu razloga, dužine važenja i državljanstva, pristupljeno 16. maja 2023.

¹⁰⁵ Evropska fondacija za obuku (ETF) 2022. Iskoristi ga ili izgubi! Kako su migracije, ljudski kapital i tržište rada međusobno povezani na Zapadnom Balkanu?

¹⁰⁶ Budućnost rada na Zapadnom Balkanu | ETF (europa.eu)

potražnju za radnom snagom u turističkoj privredi. Osim toga, još uvijek postoje nekvalifikovani migranti koji putuju u neke zemlje EU radi mogućnosti sezonskog rada u sektoru poljoprivrede.¹⁰⁷

Trgovina i investicije

Postoje inicijative za olakšavanje trgovine i dostojanstvenog rada u regionu. Uz Sporazume o stabilizaciji i pridruživanju, Centralnoevropski sporazum o slobodnoj trgovini (CEFTA) je prvi sveobuhvatni regionalni sporazum, koji su krajem 2006. godine potpisale zemlje Zapadnog Balkana i Moldavija, Rumunija, Bugarska i Hrvatska, iako su ove posljednje tri nakon ulaska u EU izašle iz prvobitne CEFTA-e.

Cilj inicijative je uklanjanje trgovinskih barijera između članica i privlačenje investicija usklađivanjem njihovih regulatornih okvira sa standardima EU i međunarodnim standardima, uključujući zaštitu prava intelektualne svojine, pravila konkurencije i državnu pomoć.

¹⁰⁷ OECD, 2022, Migracija radne snage na Zapadnom Balkanu: Mapiranje obrazaca, rješavanje izazova i ubiranje koristi

Trgovinski tokovi unutar i izvan Zapadnog Balkana¹⁰⁸

Zapadni Balkan bilježi dinamične trgovinske obrasce u posljednjih pet godina. Trgovina unutar Zapadnog Balkana porasla je sa 2,2 milijarde eura u 2018. na 3,5 milijardi eura u 2022., što predstavlja 4,7 odsto ukupne trgovine u 2018. i 6,3 odsto u 2022. U istom periodu spoljna trgovina Zapadnog Balkana iznosila je 45 milijardi eura (izvoz u EU: 18,2 milijardi eura, uvoz iz EU: 20,5 milijardi eura) u 2018. godini i 52,5 milijardi eura u 2022. Trgovina unutar Zapadnog Balkana i dalje predstavlja mali dio ukupne trgovine u regionu. Nasuprot tome, trgovina unutar EU, koja je premašila 3 milijarde eura 2022. godine, čini značajan dio ukupne trgovine EU - predstavlja skoro 20 odsto ukupne trgovine EU od 15,6 milijardi eura, naglašavajući dublju ekonomsku integraciju.

Bilateralni trgovinski tokovi značajno variraju među zemljama odražavajući strukture ekonomija zemalja Zapadnog Balkana i geopolitičke realnosti, kao što je prikazano u tabeli ispod. Ovo se takođe odražava u različitim tr-

¹⁰⁸ Izvori: Evropska komisija. (2023). Trgovinska statistika EU. Link za izvještaj. Ovaj izvor pruža podatke o trgovini izvan Zapadnog Balkana sa EU; Svjetska banka. (2023). Redovni ekonomski izvještaj Zapadnog Balkana. Link za izvještaj. Ovaj izvor uključuje ukupne ekonomske i trgovinske podatke za Zapadni Balkan, uključujući podatke o trgovini unutar regiona; CEFTA statistički portal. Ovaj izvor pruža konkretne podatke o trgovini unutar zapadnog Balkana i naporima za olakšavanje trgovine u regionu; Svjetska banka WITS baza podataka: <https://wits.worldbank.org/Default.aspx>; Ovaj izvor pruža konkretne podatke o cjelokupnoj bilateralnoj trgovini.

govinskim bilansima ekonomija Zapadnog Balkana. Svi su neto uvoznici robe, uključujući Srbiju koja ima najveći obim robnog izvoza od 28,3 milijarde dolara u 2022. (44,5 odsto BDP-a), u poređenju sa najnižim, Crnom Gorom,

koja je imala izvoz robe od samo 0,8 milijardi dolara (13 odsto BDP-a). Međutim, kada se uključi izvoz usluga, ukupan izvoz Crne Gore u procentima iznosio je 51 odsto BDP-a, a Srbije 62,8 odsto.

Zemlja ¹⁰⁹	3 glavne izvozne destinacije robe	3 glavna izvora uvoza robe
ALBANIJA	1. Italija (42 odsto) 2. Srbija (11 odsto) 3. Španija (6 odsto)	1. Italija (24 odsto) 2. Turska (11 odsto) 3. Kina (8 odsto)
BOSNA I HERCEGOVINA	1. Njemačka (15 odsto) 2. Hrvatska (13 odsto) 3. Srbija (13 odsto)	1. Italija (12 odsto) 2. Njemačka (12 odsto) 3. Srbija (11 odsto)
CRNA GORA	1. Srbija (25 odsto) 2. Švajcarska (12 odsto) 3. BiH (8 odsto)	1. Srbija (20 odsto) 2. Kina (10 odsto) 3. Njemačka (9 odsto)
SJEVERNA MAKEDONIJA	1. Njemačka (47 odsto) 2. Srbija (9 odsto) 3. Bugarska (5 odsto)	1. Ujedinjeno Kraljevstvo (17 odsto) 2. Srbija (8 odsto) 3. Njemačka (7 odsto)
SRBIJA	1. Njemačka (13 odsto) 2. Italija (9 odsto) 3. BiH (7 odsto)	1. Njemačka (13 odsto) 2. Kina (12 odsto) 3. Italija (8 odsto)

109 Skup podataka Svjetske banke WITS ne prati bilateralne podatke za Kosovo.

Trgovina sa zemljama izvan Zapadnog Balkana je mnogo veća. EU je najveći trgovinski partner Zapadnog Balkana, sa izvozom u EU u ukupnom iznosu od 24,1 milijardu eura i uvozom od 28,4 milijarde eura u 2022. Drugi glavni trgovinski partneri su Kina i Turska.

Investicije Zapadnog Balkana

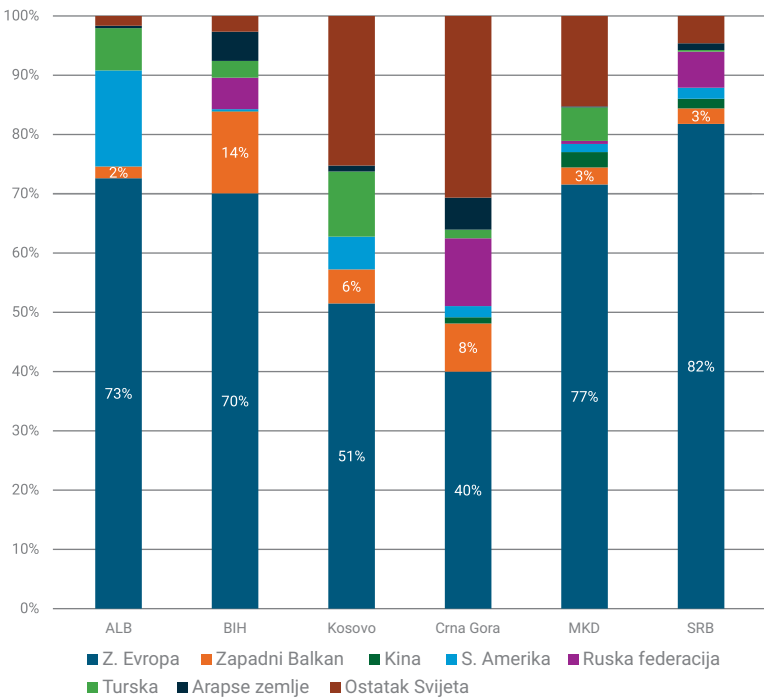
Privlačenje stranih direktnih investicija (SDI) je prioritet politike za ekonomije Zapadnog Balkana. Svaka privreda ima specijalizovane državne agencije i pruža pakete pogodnosti stranim investitorima. Pored toga, nedavno uspostavljeni Fond za razvoj preduzeća i inovacije Zapadnog Balkana (WB EDIF) otvorio je novi kanal za usmjeravanje stranog preduzetničkog kapitala u region, pružanjem podrške start up-ovima, početnim investicijama, kombinovanom finansiranju i garancijama malim i srednjim preduzećima na Zapadnom Balkanu u njihovim ranim fazama razvoja.

SDI su rasle po prosječnoj godišnjoj stopi od 10 odsto tokom posljednje decenije. SDI su se takođe pokazale otpornim na pandemiju i posljedice rata u Ukrajini. Nakon pada u 2020., ukupni prilivi SDI na Zapadni Balkan oporavili su se 2021. godine na nivoe iznad 2019. godine i dostigli rekordnih 8,4 milijarde dolara u 2022., čak i kada su globalne SDI pretrpjele dalji pad.¹¹⁰

Prilivi SDI u ekonomije Zapadnog Balkana u prosjeku su iznosili 6,1 odsto BDP-a. Ovo je znatno više od ostalih zemalja centralne, istočne i jugoistočne Evrope gdje je

110 UNCTAD, Izvještaj o svjetskim investicijama, 2023.

prosjeck u istom periodu iznosio 2,6 odsto BDP-a¹¹¹. Postoji disparitet između zemalja u pogledu udjela SDI u BDP-u; visok od 11,8 odsto u Crnoj Gori, zatim 8,4 odsto u Albaniji i 6 odsto u Srbiji, dok je znatno niži u Bosni i Hercegovini sa 2,4 odsto.

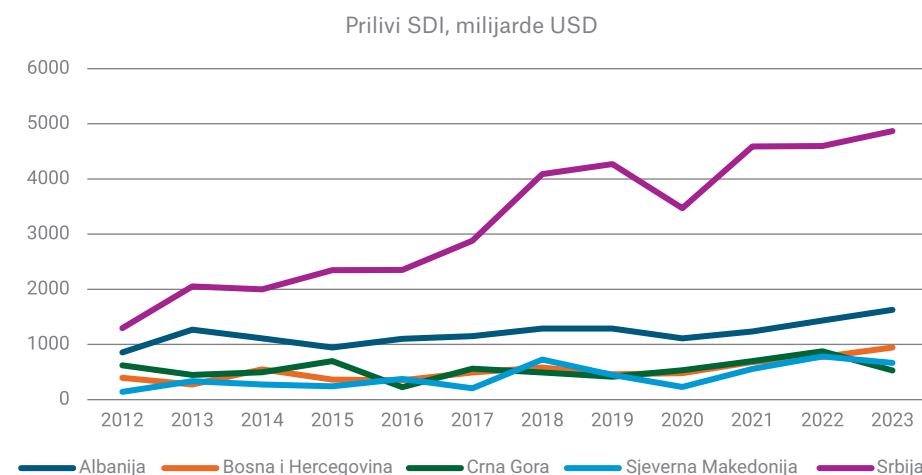

Grafikon G: Geografski prikaz, 2019, procenat ukupnih SDI

111 Bečki institut za međunarodne ekonomske studije (wiiw): Postati jači nakon COVID-19: Potencijal za realociranje proizvodnih kapaciteta bliže kupcima na Zapadnom Balkanu, 2021. i Eurostat Tokovi direktnih stranih investicija, 2011-2022, procenat BDP-a.

Slično analizi trgovinskih tokova, geografski sastav priliva SDI u privrede ZB je takođe prilično heterogen. Za sve ekonomije ZB, Zapadna Evropa – uključujući EU, zemlje EEA i UK – je glavni izvor SDI. Udio ostalih investicionih partnera takođe ima značajan domet. Udio Kine je mnogo veći u Srbiji nego u bilo kojoj drugoj ekonomiji, kao što je udio Rusije u Crnoj Gori, a udio Turske u Albaniji i na Kosovu.

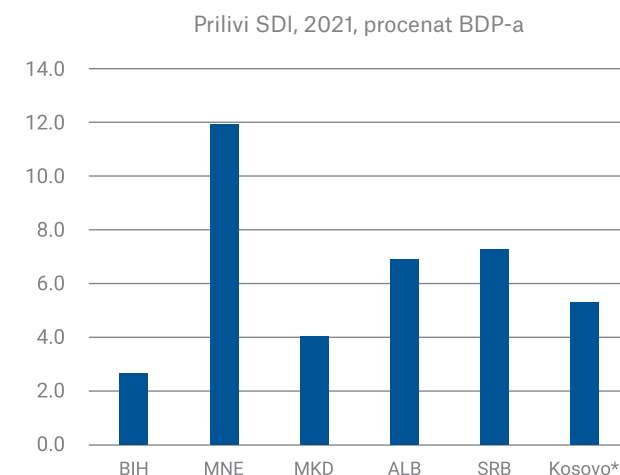
Udio unutarregionalnih SDI u ukupnim SDI iznosio je 4 odsto u 2019. godini, najveći u Bosni i Hercegovini od 14 odsto, zatim Crna Gora sa 8 odsto, a najmanji u Albaniji, Makedoniji i na Kosovu. Sve u svemu, s obzirom na veličinu različitih ekonomija, ovi udjeli nisu skromni u kontekstu regiona.

Grafikon H: Prilivi SDI, milijarde USD

Postoji nekoliko prepreka trgovini i investicijama na Zapadnom Balkanu:

- Necarinske barijere: Kompleksno regulatorno okruženje, različiti standardi i glomazne carinske procedure ometaju trgovinske tokove.
- Infrastrukturni nedostaci: Loša transportna i logistička infrastruktura povećavaju troškove i smanjuju efikasnost prekogranične trgovine i ulaganja unutar regiona.
- Politička nestabilnost: Istorijske tenzije i aktuelni politički problemi doprinose neizvjesnom poslovnom okruženju, odvrćajući ulaganja i trgovinu.
- Ograničena ekonomska diversifikacija: Ekonomije Zapadnog Balkana su relativno nediversifikovane, u velikoj mjeri se oslanjaju na nekoliko ključnih sektora, što ograničava obim unutarregionalne trgovine.

Grafikon I: Prilivi SDI, 2021, procenat BDP-a

Ekološka i prekogranična pitanja

Na Zapadnom Balkanu i dalje postoje granični sporovi između država koje su stekle nezavisnost nakon raspada Jugoslavije. Bosna i Hercegovina ima granične sporove sa susjednim državama. Hrvatska i Crna Gora nisu riješile poluostrvo Prevlaka, a granična pitanja između Hrvatske i Srbije čekaju na rješavanje. Granični sporovi mogu biti osnovni uzrok prekograničnih sporova vezanih za vodu, šumarstvo, upravljanje otpadom i zagađenje vazduha.

Vodni resursi

Vodni resursi na Zapadnom Balkanu podržavaju ekonomski razvoj i ekološku održivost cijelog regiona. Međutim, Zapadni Balkan je takođe region izložen nizu prirodnih opasnosti, kao što su poplave, klizišta i suše. Ove prirodne opasnosti su često prekogranične prirode. Glavni riječni sistemi kao što su Dunav, Sava, Drim i Vardar prolaze kroz više zemalja/područja, stvarajući međuzavisnosti i potencijalne sukobe oko korišćenja vode. Voda sliva rijeke Drim, koja prelazi granice Albanije, Crne Gore, Sjeverne Makedonije i Kosova, koristi se za hidroelektrane, navodnjavanje i vodu za piće. Prema Globalnom partnerstvu za vode, otprilike 60 odsto vode sliva rijeke Drim se koristi za hidroenergiju, ističući ključnu ulogu koordinisanog upravljanja u obezbjeđivanju

održivog korišćenja i proizvodnje energije.¹¹² Međunarodna komisija za sliv rijeke Save osnovana je radi podsticanja prekogranične saradnje za rijeku Savu, koja protiče kroz Sloveniju, Hrvatsku, Bosnu i Hercegovinu i Srbiju. Komisija se fokusira na integrisano upravljanje vodama, prevenciju poplava i održivi razvoj. Rijeka Dunav, druga po dužini rijeka u Evropi, takođe ilustruje značaj regionalne saradnje, jer služi kao plovni put za transport, trgovinu i usluge ekosistema u deset zemalja Centralne i Jugoistočne Evrope, uključujući Srbiju i Bosnu i Hercegovinu na Zapadnom Balkanu.

Šumarstvo

Šume na Zapadnom Balkanu su još jedan prekogranični/regionalni resurs, koji doprinosi očuvanju biodiverziteta, regulaciji klime i lokalnoj ekonomiji. Šumski požari takođe predstavljaju ogromnu prirodnu opasnost za region, a ljetnji mjeseci su posebno pogodni, a mnoga šumska područja prelaze granice regiona. Šume pokrivaju oko 38¹¹³ odsto teritorije Zapadnog Balkana, obezbjeđujući neophodne ekosisteme i sredstva za život ruralnim zajednicama. U Bosni i Hercegovini šume pokrivaju oko 63 odsto teritorije zemlje, što je čini jednom od najšumovitijih zemalja u Evropi. Dok Albanija ima najnižu pokrivenost šumama sa 29 odsto svoje ukupne teritorije.

¹¹² Globalno partnerstvo za vode: Globalni fond za životnu sredinu <https://www.gwp.org/en/GWP-Mediterranean/WE-ACT/Programmes-per-theme/Transboundary-Water-Resources-Management/gef-drin-project/>

¹¹³ <https://forest-data.unece.org>

Neregistrovana sječa drveća i bespravna sječa još uvijek predstavljaju značajnu prijetnju. Prekogranična šumska područja, kao što su Šar planina koja se proteže kroz Albaniju, Sjevernu Makedoniju i Kosovo, suočavaju se s neregistrovanom sječom drveća i nelegalnom sječom. Kao i nelegalna sječa, promjena namjene zemljišta, potražnja za ogrjevnim drvetom i neregistrovana sječa i dalje predstavljaju izazove. Postoje inicijative za borbu protiv ovih izazova, iako su ti naponi ometeni nedostatkom podataka i nekoordinisanim djelovanjem na šumske resurse.

Upravljanje otpadom

Upravljanje otpadom predstavlja izazov za Zapadni Balkan, sa neadekvatnom infrastrukturuom i regulatornim okvirima koji dovode do degradacije životne sredine i rizika po javno zdravlje. Finansijska ograničenja i ograničeni pristup finansiranju ometaju izgradnju i održavanje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda. Problemi prekograničnog otpada nastaju kada se otpad nepropisno odlaže ili transportuje preko granica, što uzrokuje zagađenje i opasnost po zdravlje u susjednim zemljama.

Na primjer, rijeka Drina, koja teče između Bosne i Hercegovine, Crne Gore i Srbije, često je zagađena zbog nelegalnog odlaganja i neadekvatnih praksi upravljanja otpadom uzvodno. Ovo utiče na kvalitet vode i ima štetan uticaj na ekosisteme i zajednice nizvodno. Evropska agencija za životnu sredinu izvještava da se samo oko 25 odsto komunalnog otpada reciklira na Zapadnom Balkanu, u poređenju sa prosjekom EU od 47 odsto, na-

glašavajući disparitet u praksi. Sakupljanje e-otpada u prosjeku iznosi samo 27 odsto, dok sastav otpadnog materijala dovodi do izazova u njegovom pravilnom odlaganju.

Zagađenje vazduha

Zagađenje vazduha i dalje predstavlja izazov na Zapadnom Balkanu. Emisije iz jedne zemlje često utiču na kvalitet vazduha u susjednim državama. Industrijske djelatnosti, transport i grijanje stambenih objekata doprinose visokim nivoima zagađujućih materija, kao što su čestice, sumpor-dioksid i azotni oksidi, koji mogu da putuju na velike udaljenosti i utiču na javno zdravlje i životnu sredinu¹¹⁴. Emisije iz termoelektrana na ugalj u Srbiji, Bosni i Hercegovini, Sjevernoj Makedoniji, Crnoj Gori i Kosovu doprinose lošem kvalitetu vazduha u okolnim zemljama, pogoršavajući respiratorne probleme i povećavajući troškove zdravstvene zaštite. Zagađenje vazduha predstavlja najveću pojedinačnu ekološku prijetnju ljudskom zdravlju u regionu, pri čemu stanovnici gradova udišu vazduh s koncentracijama zagađujućih materija do pet puta većim od nivoa navedenih u nacionalnim i evropskim smjernicama, a djeca su u najvećem riziku od njegovih efekata i doživotnih zdravstvenih posljedica. Nedavna studija koja je analizirala 19 gradova širom regiona pokazala je da zagađenje vazduha uzrokuje između 15-19 odsto ukupne smrtnosti i skraćuje

¹¹⁴ Prema Svjetskoj zdravstvenoj organizaciji, gradovi na Zapadnom Balkanu, poput Sarajeva, Beograda i Skoplja, često premašuju preporučene nivoe kvaliteta vazduha, pri čemu su koncentracije čestica često dva do tri puta veće od bezbjednih granica.

očekivani životni vijek za 1,1-1,3 godine. Topografija regiona, koju karakterišu planinski lanci i doline, takođe može da zadrži zagađujuće materije, što dovodi do produžene izloženosti, povećavajući zdravstvene rizike.

Zaključci

Postoje mnoga zajednička pitanja opisana u ovom poglavlju koja imaju uticaja na Zapadni Balkan. Ova pitanja imaju različite implikacije. Što se tiče pristupanja EU, EU je posljednjih godina pokušala da oživi i ubrza pristupanje zemalja Zapadnog Balkana. Uz snažnu korelaciju između pristupanja EU i ostvarivanja COR-a, imperativ će biti podrška reformama i pravnim okvirima koji ubrzavaju napredak. Trgovina i investicije su važni ekonomski faktori u razvoju zemalja Zapadnog Balkana, ali postoje neke značajne barijere koje treba prevazići. To će zahtijevati višedimenzionalni odgovor za bavljenje pitanjima olakšavanja trgovine, infrastrukture, diversifikacije i ekonomskog upravljanja. Konačno, prekogranični problemi doveli su do pogoršanja ekoloških indikatora često sa glavnim uzrocima u graničnim sporovima ili prekograničnom upravljanju. Ovi prekogranični problemi zahtijevaće bolje prekogranično upravljanje i sporazume kako bi se odgovorilo na izazove s kojima se suočavaju, što može zahtijevati regionalne odgovore.

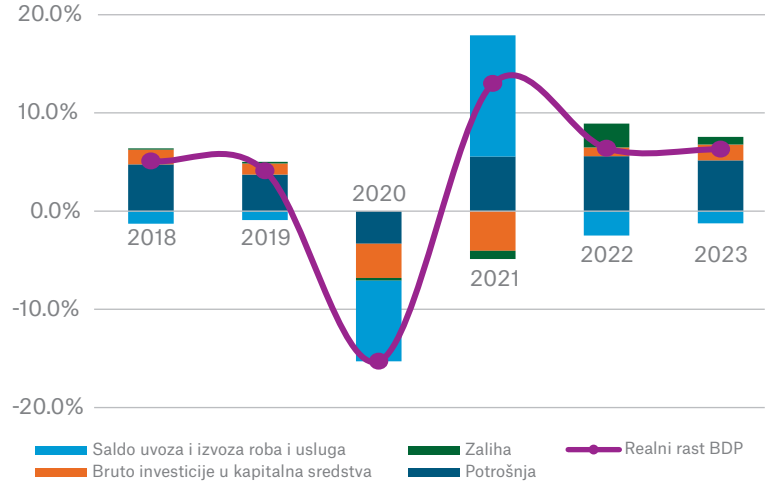
Nasmijana djevojčica sa flomasterom u ruci pored dječaka tokom radionice na temu društvene kohezije

© UNDP Crna Gora / Radonja Sredanović

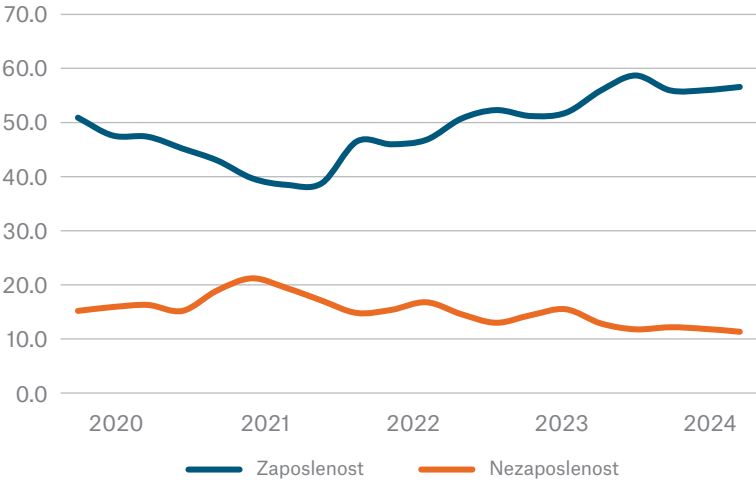
ANEKS B: Grafikoni podataka

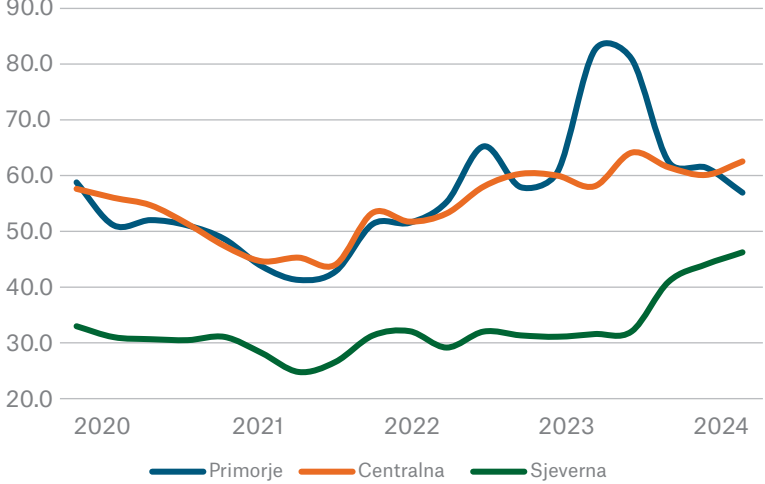
Pokretači rasta

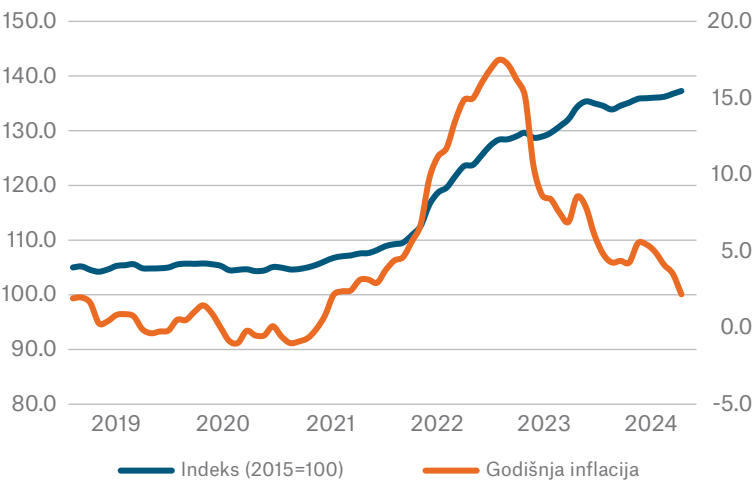
Nezaposlenost i zaposlenost

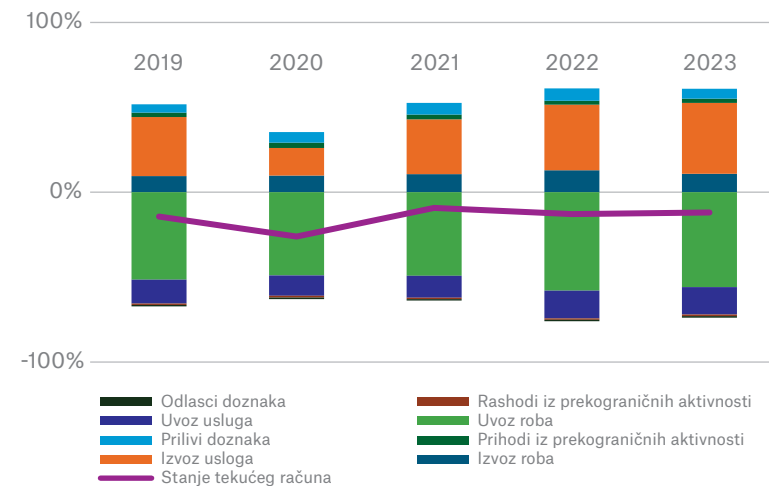
Subnacionalna stopa zaposlenosti

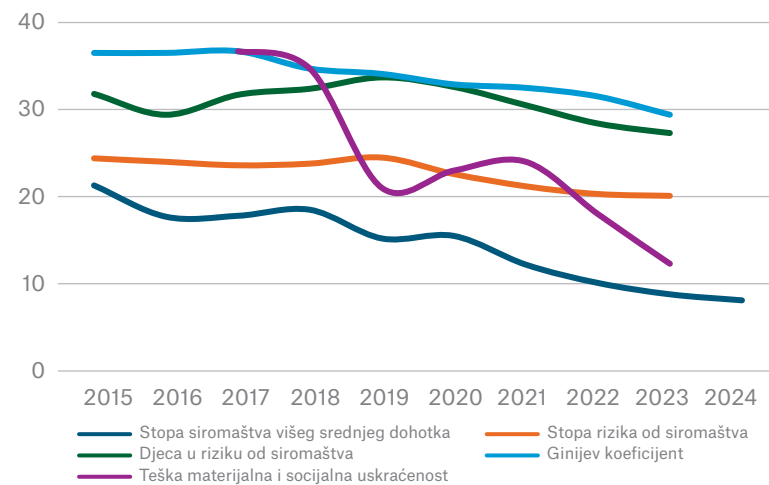
Indeks potrošačkih cijena (CPI)

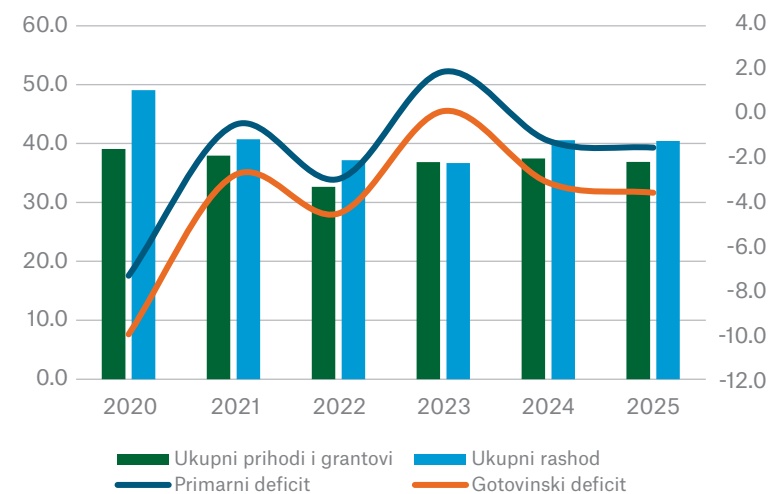
Tekući račun

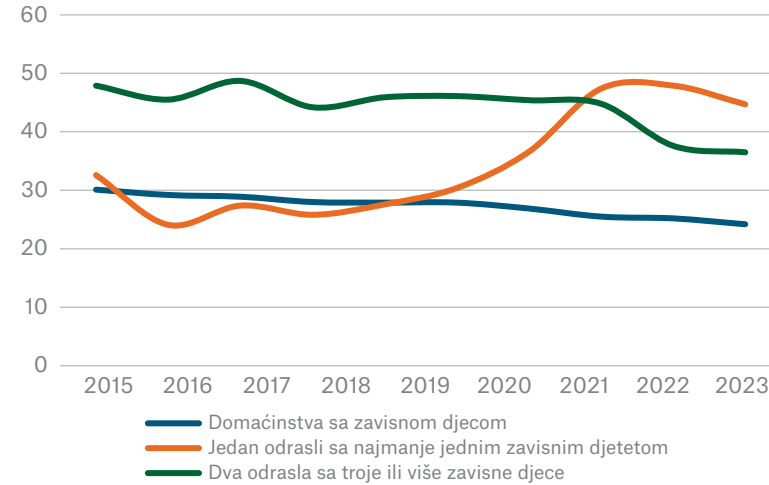
Rizik od siromaštva i nejednakosti

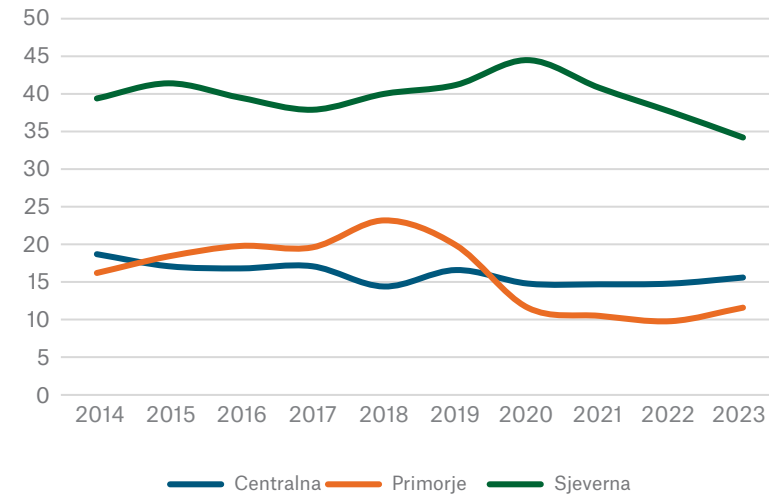
Fiskalni bilans

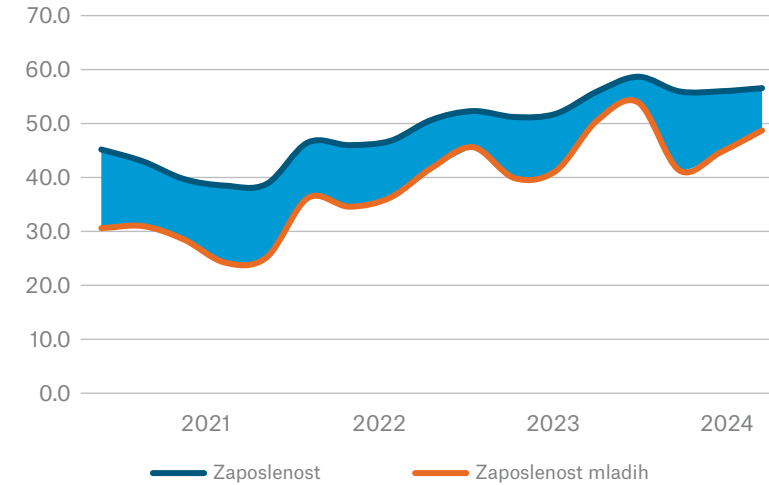
Rizik od siromaštva prema tipu domaćinstva

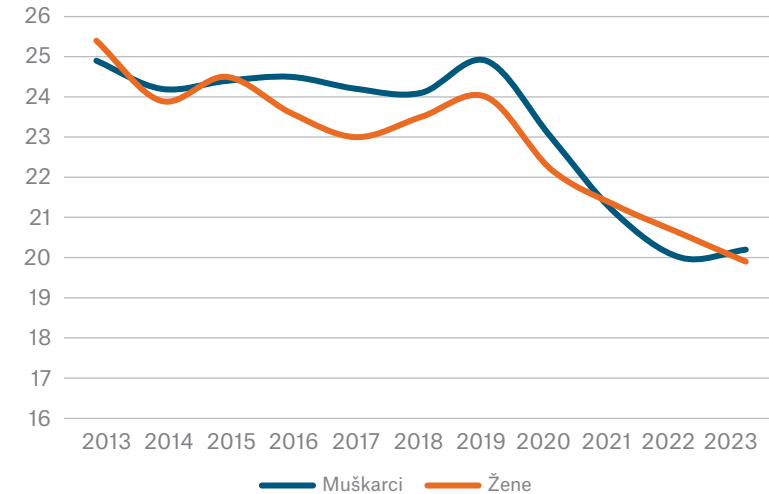
Rizik od siromaštva po regionima

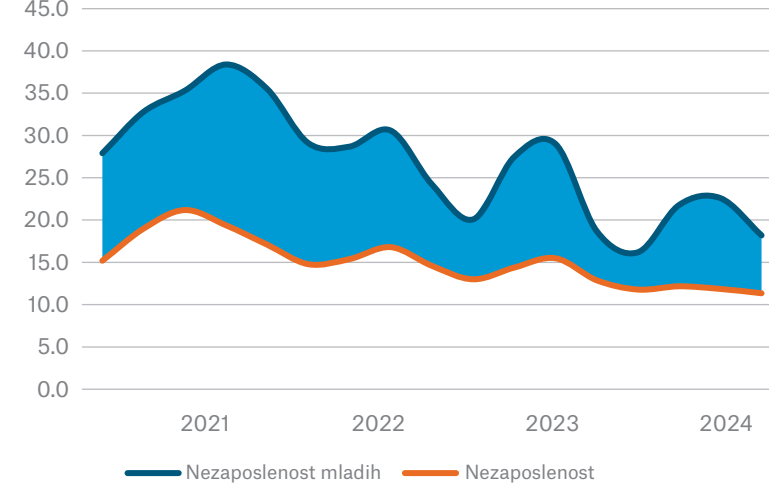
Zaposlenost mladih

Rodno razvrstani rizik od siromaštva

Nezaposlenost mladih

Snimak iz vazduha solarnog broda na moru

UJEDINJENE NACIJE
CRNA GORA

